

Մ Ի Ո Ն

ԱՄՍԱԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ — ԳՐԱԿԱՆ — ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀՐԱՑԱՐԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵՐՈՒՍԱԴԷՄԻ ՀԱՅ ՊԱՑՐԻԱԼՐԳՈՒԹԵԱՆ

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

ԺԲ. ՏԱՐԻ 1938

ՏՊԱՐԱՆ ՍՐԲՈՑ ՅԱԿՈԲԵԱՆՑ

ԵՐՈՒՍԱԴԷՄ

Ս Ի Ո Ն

ԺԲ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1938

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ

ԹԻՒ 9

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ՍՔԵՄԻ ՀԱՐՑ

Շատ չենք զարմանար որ այսօրան չնչին խնդիր մը, սքեմի հարցը, կրցեր է իր պատուով անկիւնը ունենալ եկեղեցական բարեկարգութեան ծրագրին մէջ. որովհետեւ կը ճանչնանք մարդիկ որոնք բարեկարգութիւն բանով արդէն ուրիշ ոչինչ կը հասկնան բայց միայն հոգեւոր երաժշտութեան տրուած համերգային շող-շողանք, ամուրիութեան շնչում և քահանայներու աշխարհականօրէն հաղուիլը և Զենք զարմանար. բայց կը ցաւինք անկեղծօրէն; տեսնելով որ այդ ճղճիմ մշտայնութիւնը կրցեր է այնքան վերելք ելնել, մինչև Հոգեւոր Գերագոյն Խորհուրդի մէջ տեղ գտնելով. ու ոչ միայն հարցը նկատի առնելու և զայն օրականորդ անցընելու համար իբրև խորհրդածութեան արժանի գործ մը, այլ մինչև իսկ այդ աամիկ տեսութեան ի նպաստ կարծիք բանաձևելու համար:

«Զգեստը չէ անշուշտ որ կը շինէ հոգևորականը», ինչպէս կ'ըսէ Փրանսական առածը. բայց բացատրութեան անկարօտ ըլլալու աստիճան պարզ է նաև թէ կեանքի ամէն կազմակերպեալ վիճակ և դրութիւն, որ սկզբունք մը կը ներկայացնէ և սահմանուած է որոշ ուղղութեան մը վրայ արդիւնաւորելու իր արժէքները, սովորութիւն է և պէտք նոյնիսկ որ իրենները այսինքն իր հետևողները ընկերութեան մէջ և հանրային ուղղութեան առջև առանձնաւորող նշաններ ունենան: Վարդապետական ոչ մէկ տեսակէտ կայ անշուշտ այս բանին մէջ, բայց կայ ալ նուիրական դարձած վարժութեան իրականութիւն մը և գործնական ողջմտութեան պահանջ մը, զորս անկարելի է անտեսել:

Ի՞նչ պիտի ըսէինք՝ եթէ վաղը մէկը յանուն բանակի բարեկարգութեան յանկարծ առաջարկէր որ զինուորները հասարակ քաղաքացիներուն պէս հագուէին... ու չմտնանք որ «հոգևոր զինուորութեան» այն դրութեան մէջ որ մերինն է՝ պարագան շատ աւելի յատկանշական է: Զինուորը, իր կեանքին մէջ որոշ ատեն մը կամ ատեններ միայն զինուոր է, և այդ որոշ ժամանակներուն մէջ ալ, արտօնուած բացակայութեանց միջոցին զոր օրինակ, կրնայ չլրել իր համազգեստը և զերծ նկատուի անոր պարտադրած պատրաստութիւններէն, բայց այդպէս չէ կարելի մտածել. եկեղեցականին համար, Ան, իր կարգին սեմէն ներս կոխած առաջին օրէն մինչև իր վերին շունչը անընդհատօրէն եկեղեցական է և պէտք է կրէ ոչ միայն եկեղեցւոյ մէջ, այն՝ զոր իբրև «հանդերձ հոգևորական» օրհնու-

թեամբ կ'ընդունի ձեռնադրութեան պահուն, այլ նաև այն՝ զոր իբրև ճիշդագուստ կղերական՝ ձեռնադրուելէ առաջ կը սկսի ընդունիլ եկեղեցիէն դուրս ևս: Այսպէս է այս, որովհետև մինչ զինուորութիւնը կամ կեանքի ուրիշ վիճակներ և դրութիւններ կենցաղի կերպեր են միայն, ժամանակաւոր կամ պատահական կամ պայմանադրական հանգամանքներով մասնաւորուած,՝ եկեղեցականութիւնը խորհրդական օրհնութեամբ և տուչութեամբ ստացուած նորոգուած կեանքի կացութիւն մըն է իսկապէս, որուն հարկադրած կանոններէն, պատշաճութիւններէն և զգուշութիւններէն ենթական ո՛չ մէկ վայրկեան և ո՛չ մէկ տեղ չի կրնար ազատ զգալ ինքզինքը: Չինուորը՝ բանակէն, և ուսանողը՝ դպրոցէն դուրս, և ուրիշներ իրենց սապարէզի պաշտօնավայրի շրջափակէն արտաքոյ եղած ատեններն, արգելք չունին յաճախելու հանրային գրօնական վայրեր և խաղարաններ, եկեղեցականները ըստ օրինի չունին այդ արտօնութիւնը:

Հանգուցեալ Աշքեան պատրիարք, տարիներ առաջ, իր «կենցաղ եկեղեցականաց» գրքին մէջ երբ կը դիտէր թէ կուսակից եկեղեցականներուն փակեղը կանոնադրուած է որ մանիշակազոյն լինի, որպէսզի չհամարձակին կանամբի եկեղեցականներուն չափ ազատօրէն ելուժուտ ընել ընտանեկան յարկերէ ներս, թէ և ոմանք քմիծաղով կարգացին այդ սողերը, բայց ոչ ոք իրեն իրաւունք համարեց ընդդիմաբանել այդ հայեացքին: Ինչ որ կը նշանակէր թէ կղերական հագուստը հոգևորականին վրայ գատորոշող և նոյն ատեն հակակշռի նշան մըն էր իր անձին և կեանքին համար:

Ստույգ է սակայն թէ այդպէս չէր ի հնուամբ. այսինքն դուրսի կեանքին մէջ եկեղեցականներու և աշխարհականներու միջև հագուստի այս զանազանութիւնը չկար վաղնջական դարերուն, այդպիսի զանազանութիւն մը այն ատեն յատուկ լինելով արական և իգական սեռերուն միջև միայն: Այդ բարի օրերուն, այրերը, աշխարհական կամ հոգևորական, ամէնքն ալ կը կրէին, իբրև արտաքին զգեստ, երկար կապայ կամ պարեգօտը միայն և ի հարկին վերարկու մը: Ինչ որ ցարդ հագուստն է ժամանակի շարժումին անհաղորդ արեւելեան ժողովուրդներու մէջ այրերու դասին: Այդ, կը կրկնենք, երջանիկ ժամանակամիջոցներուն, երբ դեռ կրօնական զգացումն էր բարոյականի միակ կամ գլխաւոր վարիչ ոյժը հասարակական կեանքին մէջ, երբ երկրական բարքերուն պարզութենէն դեռ ներս չէին սպրդած կենցաղի, սովորոյթի, ճաշակի նրբութիւններ՝ նորոյթի ճամբով, երբ դեռ մարդիկ չէին ճանչնար հանրային վայելքի եւ գրօնական ժամանցի ճշող բարդութիւնները, որոնք քաղաքակրթութեան պիտակին տակ հետզհետէ ոչ միայն ընկերային հաւաքակալութիւններէ այլ նոյն իսկ ընտանիքներէ ներս մտան, քամելու, հիւժեղու և ցամքեցնելու համար հոն իսկական գեղեցկութիւններ՝ անոնց փոխարէն տալով դիւրավառ ու փիւրուն աղուորութիւններ միայն, երբ, վերջապէս, հոգին իր պահանջներուն և միտքն ու սիրտը իրենց ձգտումներուն գոհացումը կրնային գտնել կրօնական մթնոլորտի մէջ զլխաւորաբար, շատ ալ բնական էր որ մարդիկ ընթացիկ կեանքի մէջ եւ իրենց արտաքին յարաբերութեանց միջոցին պէտք չզգային, ինչպէս կարգ մը ուրիշ արտաքին կողմերու վրայ՝ նոյնպէս եւ զգեստի տեսակէտով զանազանութիւն դնելու հոգևորականին և աշխարհականին միջև:

Բայց երկար չտևեց բնաւ այդ շրջանը. դուրսէն ու ներսէն անդիմադրելի ազդեցութեանց առջև քանդուեցան ընդհուպ աւանդական սովորոյթներու թուրքերը, ու հագուստի նորոյթը տարածուեցաւ որքան շուտ այնքան շատ, բայց նշանակելի պարագայ, աշխարհականներու զգեստներուն համար միայն: Վերադառնալէն հետզհետէ փոխարկուեցաւ կարճ ու կոճկէն վերնազգեստին, ու կապան կամ պարեգօտը տարատի լայն ու նեղ տարադններուն: Բայց հոգևորականներուն համար երկուքն ալ մնացին միշտ նոյնը, իրենք իրենց մէջ կերպաձեւումներու եղանակաւորմամբ հետզհետէ աւելի վայելչացած: Հանրային զգացումը, որ այնքան թոյլատու էր եղած ժողովրդական զգեստին համար, խիստ մնաց կղերական հագուստին նկատմամբ, ու ինչ որ կը կրենք այսօր իբր այն՝ իր իսկութեան մէջ հնադարեանն է նոյն ինքն, տեղ տեղ քղանցքի և թեզանիքի լայնումով և օձիքի յարդարմամբ աւելի վայելչացած և հուսկ ուրեմն համազգեստի ձև առած:

Եկեղեցականաց արտաքին հագուստի ծագումը և յընթացս դարուց անոր նկատմամբ հանրային կարծիքին կեցուածքը բացատրող այս հակիրճ ծանօթութիւնը դնելով այստեղ մեր նպատակն է ըսել պարզապէս թէ կղերին հագուստին որոշ ձևը, ու ձևէն աւելի թերևս գաղափարը, մեր ազգային և կրօնական բարքերուն մէջ արմատացած ըմբռնումի մը գործն է այլևս, որուն հետ խաղա՛հ կականակ է ոչ միայն ողջմտութեան, այլ նաև բարեպաշտական զգացմանց: Այսպէս եղած է աշխարհի վրայ միշտ և ամէն տեղ: Ամէն ազգի, պիտի ըսէի նոյնիսկ ամէն կրօնքի մէջ, կրօնաւորը զինքը առանձնաւորող զգեստը ունի անհրաժեշտ:

Խօսելով միայն քրիստոնէական եկեղեցիներուն մասին, անոնցմէ և ոչ մին տարբեր կը մտածէ և կը գործէ այս տեսակէտով: Լատինը աշխարհի ոչ մէկ ծայրը կ'արտօնէ անսքեմ կղեր, ու կլիմայական պատճառներով եթէ արտօնած է տեղ տեղ ճերմակ գոյնը, բայց չէ ներքեր բնաւ առանց պարեգօտի ըլլալ: Նոյնը պէտք է ըսել Յոյնին համար, արտասահմանի մէջ իրենց հոգևորականներէն ոմանց, զուցէ և շատերուն, տարբեր ընթացքը նկատելով պարզապէս, ինչպէս է արգարև, ապօրէն վարմունք. ռուս կղերը, ինչպէս կը գրէր վերջերս մեզի բարեկամ մը, իր բնիկ երկրին մէջ, ներկայ հակալրօն սարսափներու ամենախիստ օրերուն իսկ օր մը չէ երեւցած անսքեմ. տնկիւքանը, նմանապէս, առանց սքեմի չէ. եթէ երկար պարեգօտը յաճախ պաշտօնական առիթներու համար կը գործածէ, ի փոխարէն ստկայն, իր եկեղեցապետերէն սկսեալ մինչեւ խոնարհագոյն աստիճանի հոգևորականը՝ արտաքին կեանքին մէջ ունին հագուածքի որոշ ձև մը, որով չեն կրնար բնաւ չփոթուիլ աշխարհական տարրին հետ: Արևելեան հին փոքր եկեղեցիներուն պարագան բացորոշ է, միշտ սքեմաւոր: Խօսքը չեմ ընել բողոքականներուն. քանի որ կղերի գաղափարին սկզբամբ անհաղորդ՝ հետեականօրէն պիտի չկրնային հարկեցուցիչ զգալ կղերական հագուստը, թէև իրենց մէջ ալ ընդհանրապէս հոգեւոր պաշտօնէից մօտ ջանք մը կը տեսնուի կարծես միշտ հոգևորական շուք մը կամ հով մը երևցնելու իրենց արտաքինին վրայ:

Համաշխարհական այս ընդհանուր վիճակին մէջ ի՞նչպէս մեկնել ուրեմն մերիններուն վերաբերմունքը այս մասին, մերիններուն՝ Երկրաբան եւրոպական, ամերիկեան գաղութներու հայ հոգեւորականներուն նախ, որոնք սրտաթուռն հանձնութեամբ կը վազեն դէպի զուտ աշխարհական տարազը, եւ ժողովուրդին յետոյ՝ որոնք ոչ միայն անհանձնութիւն չեն զգար իրենց եկեղեցականներուն այս ընթացքէն, այլ ընդհակառակն իրենց չեզոք կեցուածքովը նոյն իսկ քաջալերութիւն ցուցած կ'ըլլային այդ բանին: Գիտեմ եւ տեսած եմ եւս հայ եկեղեցականներ, ներուի ինձ բսի՝ բարձրաստիճաններ, որոնք եւրոպական ափունք մը հասած ատեննին՝ երազն ունին, պայուսակին մէջ փակել, բացի եպիսկոպոսական մատանիէն, կ'երական սքեմը եւ բոլորովին աշխարհական հագուածքով զուրս գալ չոգենաւէն: Իբր թէ՛ որովհետեւ չեն ուզեր եղեր որ մեր եկեղեցական տարազը նշաւակ ըլլայ օտարներուն քմիծաղին: Թող կուտամ ինձի այդպիսիներուն մատանիէն ընել եւրոպայի ամենէն նրբաճաշակ ոստանին Բարիկի ծերունի հայ արքեպիսկոպոսը, որ մերձ քառասուն տարիներէ ի վեր օր մը չէ թողած իր եկեղեցիին սքեմը, ու միշտ օտարներուն ալ սէրն ու յարգանքը առինքնած: Անձնական վկայութիւն մըն ալ աւելցնելու համար այս ծանօթութեան վրայ կ'ընայի ըսել տակաւին թէ, տարիներ առաջ, երբ իբրեւ Մայր Աթոռոյ նուիրակ կը ճամբորդէինք նախ Հնդկաստան՝ միշտ վեղար ի գլուխ եւ ամբողջական սքեմով, եւ յետոյ եւրոպայի գրեթէ բոլոր երկիրները, եկեղեցականի բեղոյի մը տակ միայն՝ միշտ պարեզօտով եւ վերարկուով, ոչ մէկ տեղ ու ոչ մէկ ատեն հանդիպեցանք ծուռ զգացումներէ պոտրուած ակնարկներու: Զգեստը չէ անշուշտ որ յարգելի կ'ընէ կրօնաւորը, բայց զգեստը չէ նաեւ որ զինքը հոգւով կրող կրօնաւորին վերաբերմամբ կրնայ պատճառել անհամալրութիւն կամ այլանք: Կրօնաւորը պէտք է կրօնաւոր ըլլայ ինչպէս իր հոգւոյն եւ կեանքին մէջ, նոյնպէս եւ իր բոլոր արտապայտութիւններուն, իր կենցաղին, իր վարքին ու բարքին, իր խօսքին, իր նրստակացին եւ նոյնիսկ իր հագուածքին մէջ: Զարգացած երկիրներու հայ կղերները, իրենց նոր միջավայրին մէջ փոխանակ ամենէն առաջ զգեստի հարցով մտահոգուելու, իրենց լաւագոյնը պիտի ըրած ըլլային, եթէ աւելի փոյթ ունենային օգտուելու տեղւոյն մտաւորական առաւելութիւններէն, եւ իրենց անձին վրայ իրականացած ու իրենց պաշտօնին կիրարկութեան մէջ արդիւնագործուած զարգացումի բարիքներով մանաւանդ հմայիչ դարձնէին Հայ եկեղեցին օտարներուն:

Իսկ ի՞նչպէս մեկնել Հոգեւոր Գերագոյն Խորհուրդի այն նկատողութիւնը, որով, տեսնելով հանդերձ որ արտաքույն եկեղեցւոյ աշխարհիկ զգեստ կրելու համար այլեւայլ տեղերէ հանգուցեալ (Գէորգ Ն.) կաթողիկոսի եղած խնդրանքներու եւ միջնորդութիւններու ճակատակ կայ եւ մի այլ հոսանք, որ կարելի է համարուի պահել հոգեւորական սքեմը՝ նկատի առնելով որ դարերի ընթացքում հայ ժողովուրդը սովորում է իր հոգեւոր հօրը հոգեւոր սքեմով տեսնել եւ յարգանք ու արժէք տալ այդ սքեմին», այո՛, տեսնելով հանդերձ այս ամէնը, կշիռքին թեթեւ ճափարին է որ դարձեալ կուտայ արժէք, եւ կը կարծէ թէ ճարմար կը լինի պարտադրել հոգեւորականութեան հոգեւոր սքեմ կրել եկեղեցւում, օրինակատարութիւնների, պաշտօնական հանդէսների եւ հանգամանքների ժա-

մանակ, որից դուրս՝ արտոնել նոցա աշխարհիկ սքեմ կրել»... կ'ուզեմ որ թանաքը ցամքի պահ մը գրչիս ծայրը, և չկարենամ գրել այս մասին, կ'աղօթեմ միայն որ Տէրը ինքն հովանաւորէ մեր Ս. Եկեղեցին և առաջնորդէ զայն ի գործս բարիս:

Գրութեանս սկիզբը «Նշան» կոչեր էինք սքեմի այս հարցը: Մեզի համար անշան է ան իսկապէս՝ իբրև բարեկարգութեան ծրագրի տարր: Այդպիսի ծրագրի մը մէջ պէտք է մտնեն ա'յնպիսի խնդիրներ միայն որոնք, իբրև սկզբունքային հարցեր, կրնան տանիլ զմեզ ստուգապէս շինիչ եւ վերանորոգիչ աշխատանքի: Ու այս հարցին, որ, ոչինչ կ'արժէ այս տեսակէտով, այս հարցին շուրջ ձեռք բերուած յաշուութիւն մը ունայնամիտ գոհունակութիւն մը միայն կրնայ պատճառել լոկ կարճատեսներու, կարծիք տալով իրենց՝ բան մը ըրած ըլլալ, մինչ ըլլալիքը եղծումի գործ միայն պիտի լինէր քան ստեղծումի գործունէութիւն:

Չ'արժէր բնաւ դիւրագագծութիւններ վիրաւորել ատոր համար և տարակարծութեանց տեղի տալ: Լաւ է որ, բացի այն երկիրներէն անշուշտ, ինչպէս Թուրքիա, ուր պետական ստիպիչ արգելք կայ, իրաց վիճակը պահուի, մերձաւոր արեւելքի հարազատ վայրերուն մէջ փակեցով, պարեգոտով և վերաբերուով միասին, իսկ սփիւռքի եւրոպական և այլ հեռաւոր վայրերուն մէջ՝ փոխանակ փակելով՝ պատշաճ բեղոյր մը միայն ընտրելով, և առ նուազն պարեգոտ մը ունենալով անհրաժեշտ, կլիմային համեմատ թանձր կամ թեթև վերնազգեստի մը հետ: Իսկ բոլորովին աշխարհիկ զգեստը անպատշաճ է ի սպառ՝ հայ հոգեւորականին համար:

* * *

ՀԱՒԱՏՔԻ ԵՒ ՄՏԱՆՄԱՆ ԾՈՒՔՆԵՐ

Աստուծոյ ցանոց ճախքները անհունապիս աշխարհն են. Հաւասքը, ունանց մեջ, Աւեստայի խիստ կողմնուն կը կառչի ամենեւն առաջ. ուրիշներուն մէջ՝ անոր միփքսիչ կողմնուն. մին կը ճառապի եւ կ'աւսատէ՝ քողորքեան հաւատքի առաջ. ուրիշ մը կը հաւատայ անոր, դեռ զղբումին դառնութիւնը չը ճանչցած: Հոգին կը շնչի ուր որ կը կամի. մերթ ուժգին հով մըն է ան, որ կը ճապարկէ եւ կը կոտորէ ինչ որ իր դիմը կ'նկնէ. մերթ

խաղցութեամբ լեցուն շունչ մըն է, որ սիրտուն մինչեւ խոտր կ'անցնի եւ իր սաք հեւոյն կը հալեցնէ անբարեաւանութեան սառնոյցները: Զգուշանանք անոր գնացիին ճախքայ գծիչ. քայց սա՛ գոնէ պաննի միսփեղիս, թէ քիսոսնեակս կեանքի քոյր ասիճաններուն վրայ պատախանաւուն ենք մենք մեր հաւատքին համար. վասնզի, իր խորին մեջ, անիկա միշտ մեր կեանքին է որ կ'ախուռն ունի: Այնքան ճշմարիտ է այս կէտը որ եթէ հարցնէիք ինձի թէ Ի՞նչ է Առաքելային անաշխայ հաւատքին գաղտնիքը, պիտի խկոյն ըսէի. Ի՞նչ կեանքը:

ԷՕԺ. ՊԵՐՍԻԷ

ԿՐԾՆԱԿԱՆ

«ՏՐՏՄՈՒԹԻՒՆ ԸՍՏ ԱՍՏՈՒԾՈՅ»

(Բարեկեցական խաչվերացի)

(Բ Կոր. Է. 9-20)

Գլխավորաբար երկու տեսակ են տրտմությունները, զորս կրնայ ունենալ քրիստոնեան՝ արժանապես իրեն ուղղուած ըստ գտանքի մը հետեւանքով. ըստ Աստուծոյ տրտմութիւն, որ արդիւնքն է գործուած յանցանքին ճանաչումին, և որ սակայն շուտով կը փոխուի ինքզինքը ուղղելու ջանքի, և աշխարհի տրտմութիւն, մեղադրանքին պատճառած զայրուցքը, որ չարիքին մէջ յարադասելու յամառութիւն կը շինէ:

Առաջինը, «ըստ Աստուծոյ», ըզգացումն է կսկածանքին, զոր կ'ունենայ հոգին՝ ի տես իր իսկ ձեւքով իր մէջը եղծուած շնորհներուն, ու դժգոհ ինքզինքէն, վասնզի էջ կորուսած դեռ իր պատասխանատուութեան զիտակցութիւնը, մինչ՝ ինքնասոյզ ու լուռ՝ կ'աւաղէ իր անձը, միւս կողմէ կը տեսնէ՝ իր սրտին խորութեանը մէջ դարձեալ՝ Նշուիլը յոյսին, որ զզնուի ճամբան կը բանայ իր առջեւ: Իսկ միւսը, «աշխարհի տրտմութիւնը», սրտաթափ վիճակը, վհատութիւնը, մեղամաղձութիւնն է աշխարհի պատրանքներէն խաբուած մեղաւոր հոգիներուն, որոնք ժամէ ժամ միշտ աւելի մեծցած կը տեսնեն զիրենք Աստուծոյ հեռացնող վիճակը, մինչև որ ի վերջոյ կը փրթի՝ կը խզարատուի իրենց մէջ ամէն զսպանակ որ պիտի կարենար տակաւին վեր, վեր՝ բարձր հանել զիրենք, աւելի մօտեցնելու համար փրկութեան աղբիւրին:

Այսպէս, մինչ աշխարհի տրտմութեան վախճանը մահն է հոգիին, միւսինը առաջնորդութիւն մըն է դէպի աւելի լուսաւորուած կեանք մը, դէպի ապաշխուով վերստացուած փրկութիւնը: Վասնզի, «Զոր Սիրէ Տէր իրաւոյն». Աստուած կը ցուցնէ իրենները, ո՛չ թէ մահացնելու այլ աւելի կենսագործելու, փրկելու համար զանոնք: Իր կարող գործիքը յօտոցն է որուն համար

կը ցնծան յետոյ անտառին ծառերը՝ անկէ խոցուելէն ետքը: Ուսուցումի կերպեր են միշտ իր թոյլատրած փորձութիւնները, որ թէև կը ցնցեն, բայց չեն կտորիւր: Ասոր համար է որ անոնց բովելէն անցած հոգին, ներսէն վառուած նոր լոյսով մը կարծես զուարթ, աշխոյժ, առոյգ կենդանութեան հրատապ ոգեւորութիւն մը կ'արտափայլէ այնուհետեւ:

Յիշելով իր երէկի յանցապարտ զրուցութիւնը, չդադրելով հանդերձ ինքզինքը դատապարտելէ՝ կը սկսի հիմակ մեղամացուցիչ պատճառներ եւս փնտրել, չափով կը գէթ չբմեղելու համար ինքզինքը. ու առանց ուղելու գործնական ելքի մը յանգեցնել՝ կուլ կուտայ իր սրտմտանքը անոնց դէմ որոնք կը կարծէ թէ այս կամ այն կերպով դիւրացուցին իր մոլորութիւն հաւատքի ուղղութիւնէն. բայց վախճալով որ այդ սրդողանքը կրնայ դառնութեան փոխուիլ իր մէջ՝ ճիգ կ'ընէ աւելի քան աւելի գրաւուելու և լեցուելու անձկագին սիրովը ոչ միայն Աստուծոյ, իրեւ գերազոյն պատճառի իր փրկութեան, այլ նաև անոնց որոնք խոսքով և կարեկցութեամբ օգնեցին իրեն՝ իր զիջլն և նորաձը արդիւնաւոր ընելու համար: Ու որքան իր մէջ այս հոգեվիճակները կը յաջորդեն իրարու, այնքան աւելի կ'աճի լուսագոյնին և առաւելագոյնին նախանձախնդրութիւնը. ու ջանասիրտ՝ սուր լքեթիղութեան մը կրաւորական զգացումով կ'գէթ ընդ միշտ թումբ դնելու վտանգաւոր ազդեցութեանց առջև, կ'ուխտէ յարատեօրէն փարած միայ փրկութեան գաղափարականին:

«Ըստ Աստուծոյ» տրտմութեան տաղանայնեան յաղթական դուրս եկող հաւատացեալին խղճմտանքը հանդիսարանն է բարոյական և ոգեկան հոգեբանութեան վսեմագոյն յեւաշրջումներուն, որոնց մէջ բարիին և չարին, լոյսին և խաւարին, շնորհքին և օրէնքին, մեղքին և փրկութեան, կեանքի և մահուան ոգորումը կը տեսաբանուի բարձրօրէն շինիլ իրադարձութեանց սողանցութեան մը վրայ: Աւելի պարզ՝ պատկերն է ան առաջի հոգիին, որ, ի բնէ անընդունակ պղծութեան, դուրս կը փախէ — թէև ոչ առանց տաժանքի — չար ներգործութիւններէ իր մէջ սրկուած թոյնը: Հոգիի այդ առաջնութիւնը իր մէջ արդիւնքն

է այն զօրութեան, որ Աւետարանի Հաւատքն ու խաչին կեանքն է. զօրութիւն՝ որով միայն կարելի է բացատրել քրիստոնէական լարողականի մեծ դիւցազուններուն նկարագիրը:

«Ըստ Աստուծոյ» տրամութիւնը դարձնոցն է ճշմարիտ առաքինութեանց:

Անհրաժեշտ է Եկեղեցւոյ պատմութիւնը գիտնալ և քրիստոնէայ ժողովուրդներուն կեանքին ներքին ծաղիքնուն ծանօթ ըլլալ փոքր ի շատէ՝ հասկնալու համար զայն:

Թ. Ե. Կ.

ՔՐԻՍՏՈՍԻ ՆՇԱՆՆԵՐԸ

(Նալչիքացի Կիրակի)

(Պապ. Զ. 14-18)

Հին ատեն, ինչպէս այժմ եւս կիսա-կիրթ երկիրներու մէջ, գերիններ իրենց մարմինին վրայ նշաններ կ'ունենային. անոնցմէ կը հասկցուէր թէ ո՛վ էր իրենց տէրը: Նախապատմական ժամանակներուն, այդ նշանները ընդհանրապէս երաշխեպնէին կամ արուցքի մնացորդներ, չէ՛կ երկաթով մորթին վրայ բացուած վէրքի սպիւնի: Սովորութիւնը զանոնք հետզհետէ փոխեց ներկով կամ կաղապարով գծուած գիրի կամ պատկերային ձևերու, որոնք կը ցուցնէին գինուորի մը ո՛ր զօրաբաժինին կամ հաւատացեալի մը ի՞նչ դից կամ դիցունի պատկանիւրը, ինչպէս ցարդ կը տեսնուէր Հնդկներուն մէջ: Հերոդոտոս կը պատմէ թէ մենեաններուն ծառայողներն իրենց որոշիչ նշանները ունէին իրենց մարմինին վրայ:

Կերպով մը այդ սովորութեան ակնարկելով է կարծես որ Առաքեալը Գաղատացւոց թուղթին այս հատուածին մէջ կ'ըսէ թէ այսուհետեւ ոչ ոք ա՛լ թող չկասկածի իր Քրիստոսի ճշմարիտ ծառան լինելուն մասին: Անկէ՛ իր կախումին, Անոր՝ իր հաւատարմութեան նշանները իր մարմինին վրայ ունի ինքը. «Ձալբարանք» բառը զօր հայերէնը ունի այդ խօսքին մէջ փոխան

«նշան» բառին, թարգմանութիւնն է յուսարէն στίγμα δαίμονος, որ, խկապէս կը նշանակէ վէրքի հետք, սպիւ: Զայն գործածելով, Առաքեալին դիտումն էր անշուշտ իր՝ Քրիստոսի գերին եղած լինելուն, այսինքն Աւետարանին անկեղծօրէն ծառայած ըլլալուն իբրեւ վկայ ցուցնել մարմնական տաժանքի այն հետքերը զորս ստացեր էր իր առաքելական գործունէութեան ընթացքին կրած այն տառապանքներուն մէջ, որոնց ինքն իսկ կ'ակնարկէ ալլուր (Բ. Կորնթ. ԺԱ. 23 եւ.):

Կատարեալպէս չենք գիտեր անշուշտ թէ ի՛նչ էին այդ նշանները, տանջանքի մը կսկծանքով իր մարմինին վրայ սպիւնցած վէրքերու այդ հետքերը: Գիտենք սակայն թէ յաւիտեանական սուրբ մտատեւ պարի մը ուղղուած իր հոգին, որ մինչեւ իր վերջին շունչը եռեմեքեցաւ իր մարմինին մէջ՝ ներքին հրայրքի մը անդամագրելի տազնապուժմանով ի՛նչպէս այնքան նշանաւոր դարձուց զինքը իբրեւ մեծագոյն Առաքեալը քրիստոնէութեան, և իբրեւ մէկը, որ, առանց տեսած ըլլալու ոչ խաչը և ոչ խաչիւրը, բովանդակ իր քրիստոնէական գործունէութեան միջոցին ու է ուրիշ մը աւելի տպաւորուած մնաց միշտ մէկին խորհուրդով և միւսին կեանքով ու գործով միանգամայն:

Ուրիշ կերպ չէր կրնար ըլլալ արդարեւ. կեանքին մէկ օրէնքն է ատրկա, երբ սրտի տէր և իր կոչումին ըմբռնումն ունեցող մէկը հողեկին կը նուիրուի անձի մը կամ զաղափարի մը, անոր սէրը հրայրք կ'ըլլայ իր մէջ, իր վրայ և իր ապրումներուն մէջ զայն կը պատկերացնէ միշտ. իր ուսուցիչին պաշտանքը ունեցող աշակերտը իր ձայնին մէջ անոր շնոր, իր ոճին մէջ անոր գիծը, և իր մտածումներուն մէջ անոր խորհուրդը եղանակն է որ կը վերաբարձրէ: Խնդրոյ մը կամ գործի մը մտածումովը համագործաւուծ մարդը այդ իմընդրոյն կամ գործին տեսիլքներէն իր մէջ ծնած բերկրանքը կամ տաժանքն է որ կ'արտադրէ ամէն վայրկեան: Իսկ երբ Քրիստոս է այդ անձը, ու քրիստոնէութիւնը՝ այն զաղափարը որ իրենց կը քաշեն սիրելով, անտեղիտալ է բոլորեանուէր. յալումը. եւ, ի հետեւանս այդ յարումին, անվրէպ է Քրիստոսի եւ Քրիստոնէութեան

յատկանիշներուն՝ նշաններուն երեւումը այդ վերջիններուն վրայ և իրենց կեանքին մէջ:

Ոչ միայն Պօղոսի, այլ նաև ամէն նրումայիս քրիստոնեայի պարտականութիւնն է ուրեմն կարենալ ըսել. «Ես զջարչարանս Քրիստոսի ի մարմնի իմում կրեմ»: ու մը-խիթարուիլ՝ Քրիստոսի կամ Քրիստոնէութեան կրուած, այսինքն, Աստուծոյ թագաւորութեան երկրի վրայ տարածման համար յանձն առնուած հոգեբու և անձկութեանց վիշտերու, տառապանքներու և տանջանքներու, ֆիզիզական և հոգեկան տուգայտանքներու, զրկանքներու եւ հալածանքներու, բարեկամներէ և թշնամիներէ, օտարներէ և իւրայիններէ իրենց վրայ խուժուած և կուտուած նեղութեանց արդիւնքներով, որոնք Քրիստոսի հոգւոյն նշաններն են իւրապէս եւ քրիստոնէական բարոյականով ներշնչուած նկարագիրի մը կազմութեան անհրաժեշտ պայմանները:

Ներկայիս, ճարտարական հետապնդութեանց և ընկերային սկզբունքներու անհամաձայն բռնազորածման այս դարուն, երբ մարդիկ նշանաւոր հանդիսանալու համար իրենց ունի ու ուժը անդադրում կը տանջեն բոլորովին տարբեր ուղղութեանց վրայ, ի՞նչ գերմարդկային ճիգերու պէտք կայ արդարեւ որպէսզի այդ հոգին եւ այդ բարոյականը չզգալին մղելէ մեծ սիրտերը և հզօր կամքերը՝ զոհողութեան այսինքն «չար-չարանք»ի ճամրով միայն երթալու ճշմարտութեան, այսինքն Աստուծոյ սիրոյն, ապացուցանելով զայն՝ մարդկութեան բարւոյն, աշխարհի խաղաղութեան եւ տիեզերական եղբայրութեան համար խորապէս զգացուած կենդանի սիրով մը:

Թ. Ե. Գ.

ՔՐԻՍՏՈՍԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

ԵՒ

ՅԱՐՈՒԹԵԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆԸ

Բ. ԿՈՐՆԹ. ԹՈՒՂԹԻՆ ՄԷՋ(*)

Պօղոս Առաքեալի գրած Թուղթերուն մէջ, մասնաւորաբար անոնք որ մեզի հասած են, կարեւոր տեղ մը կը զբաւէ երկրորդ Կորնթ. Թուղթը: Կորնթոսի եկեղեցին Պօղոսի ստեղծագործութիւններուն ամենէն գեղեցիկներէն մին է, ինչպէս ինք ալ կը գրէ Ա. Կորնթ. Դ. 15 համարին մէջ: Յունաստանի մէջ տիրող քաղաքական պայքարի ոգին, որ կը յուզէր այդ շրջանի յունական բոլոր ոստանները, կ'անգրաւ դառնար նաեւ քրիստոնէական եկեղեցիէն ներս: Յունական ռամկավարութեան քաղցկեղն էր որ կը ճարակէր քրիստոնէական համայնքին մէջ: Ասկէ զատ, Կորնթոս որ Ատտիկեան նահանգին թագուհին էր, 146ին Ն. Ք. կործանուելէ յետոյ Հռոմ մայեցի Mummus կուսակալին կողմէ, մօտ դար մը ետք վերաշինուեցաւ Յուլիոս կեսարի կողմէ եւ իր բնական դիրքին պատճառաւ՝ Յունաստանի և Պէլոպոնէսի միջեւ գտնուելով, եղաւ Յունաստանի տնտեսական, քաղաքական եւ մշակութային կարեւոր կենդանիներէն մին: Այդ շրջանին այս քաղաքը ապականութեան, զգայապաշտութեան և սկեպտականութեան տիղմին մէջ ինկած էր. անկարգ ապրիլ կը եռանակէր Կորնթոսի կեանքով ապրիլ: Այս քաղաքին ապականութեան տարտամ առձագանգը կը գտնենք նաեւ Հեթանոս մատենագիրներու մօտ, ընդհանուր այս ապականութեան մէջ, համեմատաբար աւելի մաքուր կենցաղ մը ունէին քրիստոնեաները. ու այս պատճառով է որ Կորնթացւոց Թուղթերուն մէջ երկրորդական գիծի կուգայ դաւանաբանական տարբը և աւելի աչքի կը զարնէ բարոյական և անձնական տարբը:

Հետեաբար, Կորնթացւոց Բ: Թուղթին մէջ, վարդապետական (didactique) տարբը

(*) Հատուած մը յօդուածագիր վարդապետի ներդապետական աւարտաճառէն (thèse):

երկրորդական է. վարդապետությունն և քրիստոնեական ուսուցումը թէև կան անոր մէջ, բայց պատահական են: Թուղթին հիմնական նկարագիրը անձնական է. այս Թուղթը, առաքելային վստահութան հեղինակութեան եւ նկարագրին պայտապանութեան նուիրուած ջատագովությունն մըն է: Ա. Կորնթ. Թուղթն ալ վարդապետական ճառ մը չէ, ինչպէս նաեւ բոլոր մեծ ու փոքր Թուղթերը Պողոսին^(*):

Բ. Կորնթ. Թուղթին մէջ, միակ կարեւոր վարդապետությունը որուն կը հանդիպինք, յարուբեան վարդապետութիւնն է. Կորնթոսի մէջ ոմանք կը մերժէին և չէին հաւատար Թարութեան վարդապետութեան: Բ. Կորնթ. Թուղթին մէջ, աւելի ինչպէս է քրիստոնեական ուսուցումը թէ՛ իր վարդապետութիւնն և թէ՛ իր բարոյական կեանքի կանոն. չենք հանդիպիր հոն մարգաբանական (anthropologique) և փիլիսոփայական (sotériologique) գաղափարներու. ունի սակայն բիբսոսաբանութիւն մը (christologie):

Բիբսոսաբանութիւն. — Այս Թուղթի քրիստոսաբանութիւնը նոյն է միւս Թուղթերուն մէջ շօշափուած քրիստոսաբանական կէտերու հետ. Յիսուս Բրիստոս Աստուծոյ Որդին է (Ա. 19), և Անով է որ բոլոր քրիստոնեաները կ'ապրին (Ա. 21, Բ. 14). Բրիստոսի նախազոյութիւնը կ'ապացուցուի այս խօսքով. «Աւան ձեր աղքատացաւ որ մեծատունն էր» (Ը. 9), ամենէն միտարկ և խորունկ բացատրութիւնը՝ Բանին Մարդեղութեան անխորհրդեանք. անիկա աղքատ էր իր ծնունդէն սկսեալ, թէև Անիկա իր մարդկային կեանքին մէջ ու է հարստութիւն և նւթական մեծութեան:

(*) Պողոսի աստուածաբանութիւնը, իրեն տրուած աստուածային յայտնութեանց զուամբն է. Պողոս մեզի աստուածաբանութեան նախատարերքը կուտայ. այսպէս Գաղա. Թուղթով քրիստոնեական դաւանաբանութեան՝ իսկ Ա. և Բ. Կորնթ. Թուղթերով՝ բիբսոսական բարոյագիտութեան. բայց ինչ ուղիակի աստուածաբանութիւն չի մշակեր, բառին գիտական և իմաստաբարձական առումով: Պողոս կը մտածէ systématique կերպով, այսինքն, միայն և յարակից, բայց դրութիւնը իրը չէ և իր մտածումը դրութեան վերածելու համար, պէտք պիտի ունենար լեցնելու իր մտածման մէջ կարգ մը թերութիւնք, արամբանական ամբողջ մը կարգմբու և եղբայրացութեան մը հասնելու համար, ինչ որ աստուածաբանի մը գործն է և առաքելային:

Թիւն չի զոհարերեց, բայց մերկանալով իր աստուածային փառքէն, եւ մարդկային մարմին առնելով Անիկա զոհարերեց աւելի քան ինչ որ մարդ կրնայ հասնել^(*):

Ան ամէնուն համար մեռաւ (Ե. 15) և Անոր միջոցաւ Աստուծոյ գիտել հաշտեցուց իրեն հետ (Ե. 18-21)^(**):

Անիկա մեռելներէն յարութիւն առած է և Անով մենք ալ յարութիւն պիտի առնենք (Դ. 14). Հին Կտակարանի մէջ, Եւրոպայի տրուած կարգ մը մակդիրներ այժմ կը տրուին հոս Յիսուսին:

Թէ Ա. Կորնթ. և թէ՛ Բ. Կորնթ. Թուղթերուն մէջ չկայ յոտագործն սահմանուած ու է ներդրութեան վարդապետութիւն, բացի օրինութեան այն ձևէն, զոր ունինք Բ. Կորնթ. Թուղթին վերջաւորութեան, «Շնորհ Տեառն մերոյ Յիսուսի, և Սէրն Աստուծոյ և Հաղորդութիւն Հոգւոյն Սրբոյ (ԺԳ. 13), իսկ Ա. Թուղթին ԺԲ. 4-6 համարներուն մէջ «մեռնեոյն հոգին, . . . մեռնեոյն Տէր, . . . մեռնեոյն Աստուծոյ» թերեւս կարելի է ընդունել իր ակնարկութիւն ներդրութեան վարդապետութեան:

Ցարութեան վարդապետութիւնը. — Մեկնելներէն ոմանք կը կարծեն թէ Պողոսի մտածումը մեր յարութեան կերպի մասին, որով զարգացում կրած է Բ. Կորնթ. Թուղթին գրութեան ժամանակ (չ. 57 թիւին, աշխան): Իրապէս ալ Պողոս Առաքել մարմիններու մասին Ա. և Բ. Կորնթ. Թուղթերուն մէջ տարբեր կերպով կ'արտայայտուի. այսպէս, Բ. Կորնթ. Ե. 1-10 համարները որոնք կը շօշափեն յարութեան վարդապետութիւնը գիտար պիտի ըլլար հաշտեցնել Ա. Կորնթ. ԺԵ. 20-25 համար-

(*) Հմտ. Փիլպ. Բ. 7 համարը, ուր կը կարգանք. «Ջանձն ունանացուց» εὐαγγέλιον ἐκένωσεν, և առիճ ծագած է Kenosis աստուածաբանական բառը, որուն վրայ կառուցուած է անձն-նմայնացումի (self-emptying) վարդապետութիւնը, այսինքն՝ Աստուածորդուն կողմէ լքումը աստուածային առանձնանորոշմաներու, երբ որ մարգացաւ. ան. Աստու ակնարկութեամբ Ս. Աթանասը ցած է աստուած մարդացաւ որդեգոր մարդը աստուածանայ:

(**) Այս հատուածը նկատուած է բարձրագոյն կէտը Առաքելի ուսուցումին Բ. Թուղթին մէջ, և իր բոլոր ուսուցումներուն մէջ ամենէն խորունկ և կարեւոր կէտը, որովհետեւ այս խօսքին մէջ է ամբողջութեամբ քառութեան խորհուրդին լրումը:

Ֆերուսն հետ, և Նոյնիակ Բ. Կորնթ. Ծ. 1-6 համարները Նոյն գլխուն 6-10 համարներուն հետ:

Ոմանք կը կարծեն թէ Պողոս ցաւագին փորձառութիւն մը ունեցաւ Ա. և Բ. Կորնթ. թուղթներուն գրուածքն աւելցնելով, երբ կարճ այցելութիւն մը տուաւ Կորնթոսի Եկեղեցիին, և այդ փորձառութիւնը այնքան ցնցեց իր մտածումն ու հոգին որ ստիպուեցաւ չափով մը եղանակաւորել իր հաւատալիքները մարմնոյ յարութեան, Երկրորդ գալուստեան և վերջին գատաստանի մասին. իսկ ուրիշներ ալ կը կարծեն թէ իր յարաբերութիւնը Ապօղոսին հետ, որ աղեքսանդրեան մտածումով մշակուած միտք մըն էր, ստիպեցին զինք փոխելու իր սեռուածութիւնները:

Պողոս երբ կը խօսի վերոյիշեալ վարդապետական և աստուածաբանական կէտերու շուրջ, կը գործածէ Ս. Գրական բացատրութիւններ, որոնք մեծ մասամբ խորհրդանշական են և դժուար է միշտ գտնել խորհրդանշաններ որոնք ամէն պարագայի տակ ներդաշնակ ըլլան:

Միւս կողմէ Պողոս այս խորունկ խորհուրդներու մասին, պէտք եղած յստակ տեսութիւն չունի. իր տեսութիւնը մտքին մէջ կը պահէ և կը ջնանայ միշտ իր լիզուն պատշաճեցնել այդ ճշմարտութեան արտայայտութեան. բայց այս հարցերու շուրջ համոզումի այնքան լրջութիւն ունի որ կարծես անիկա իր մէջ աստուածային intuition է և իր այդ համոզումը կը վերանցէ փորձառութիւնը և ինք մարգարէի մը ներշնչումով կը յայտարարէ ինչ որ իրեն յայտնուած է. ինք անձնապէս համոզուած է կարգ մը ճշմարտութեանց բացարձակ ըստուգութեան. այսպէս թէ՛ Քրիստոս մեռաւ և յարեաւ, թէ՛ այն հաւատացեալը որ ի Քրիստոս կը ննջէ պիտի յառնէ Անոր նման, եթէ իր կեանքը Քրիստոսի քաղցած ճշմարտութեանց եւ սկզբունքներու համաձայն կեանք մը եղած է՝ Քրիստոսնեան պիտի չբաժնուի Քրիստոսն ո՛չ այս կեանքին մէջ և ո՛չ ալ մահուան մէջ. հետեաւ բար հանդերձեալ կեանքը մինչ և այն իրականութիւններէն որուն վրայ կը սենեռուի քրիստոնեային նախածքը. և ամէն անգամ որ առիթը կը ներկայանայ այս նիւթերու շուրջ խօսելու իր համոզումը կը

յայտնէ այնպիսի բառերով որոնք ժամանակին հասկնալի եղած պէտք է ըլլան Կորնթացոց: Այն մարդը որ գրեց Ա. Կորնթ. ԺԵ. գլխուն մէջ, յարութեան մասին այդ հոյակապ գլուխը, կարողութիւն պիտի չունենար փոխելու իր կարծիքները, որոնք կը պատկանէին արդէ աստուածաբանի մը. իրեն համար իր յոյսը ճշմարտութիւն մըն է որուն համար ինք պատրաստ է ապրելու և մեռնելու. մեռնիլ և Քրիստոսի հետ ըլլալ, իրեն համար միեւնոյն բանն է, յարութեան յոյսին համազօր:

Ասիկա բանաւոր բացատրութիւնն է այն երեւութական տարբերութեան որ կայ Բ. Կորնթ. Ծ. 1-10 համարներուն և Ա. Կորնթ. ԺԵ. 20-25 համարներու միջեւ:

Ա. Կորնթ. ԺԵ. գլխուն մէջ կը խօսի այն Կորնթացիներուն որոնք կ'ուրանային մարմնոյ յարութիւնը, զայն անհասկնալի գտնելով. Պողոս զանոնք կը վստահացնէ ըսելով թէ յարուցեալ մարմինը ճարճեք պիտի ըլլայ նիւթական մարմինն. բնական նիւթական մարմինը — կամ երկրաւոր տաճարը — պիտի ալլափսխուի, պայծառաւ կերպով:

Կորնթացիք տակաւին կը խորհէին թէ անորոշ ժամանակ մը կայ մահուան և յարութեան միջեւ. Ա. Կորնթ. Թուղթը այս հարցով ալ զբաղած էր. անոնք որ պիտի ապրին մինչև Քրիստոսի երկրորդ Գալուստը (Parousia) (*) այս երկրի վրայ, անոնց նիւթական մարմինը պիտի փոխուի հոգեւոր մարմնի. իսկ անոնք որ մեռած են Parousiaէն առաջ, անոց գոյովիւնակն ու հոգեւորիւնակն աւելի նպատաւոր պայմաններու մէջ պիտի ըլլայ քան ապրողներուն վիճա-

(*) Բ. Գալուստ (Parousia) տառապէս կը նշանակէ «ներկայութիւն». Թեքնիկ եզր մը. Նոր կտակարանի մատենագիտութեան մէջ կը գործածուի Քրիստոսի երկրորդ Գալուստին վերաբերմամբ և որ կը կոչուի նաեւ «Գայսեմոքսիս», «երեւում», և կամ «Օր Տեսում» (Ա. Թեաղ. Բ. 19, Գ. 13, Դ. 15, Բ. Թեաղ. Բ. 1-8, Ա. Կորնթ. ԺԵ. 23, Թակ. Ե. 7, Մատթ. ԺԳ. 3): Parousiaն պիտի գրէ մարդկային պատմութեան ընթացքը և ասիկա պիտի նշանակէ յաւիտանեւորութեան վախճանը. զայն պիտի կանխեն երեք մեծ զէպքեր, արտաքին աշխարհի երկայնիւրէն զատ, Հիւրք վերջնական դարձ, Վերջին եւ ընդհ. ասպատակութիւնը և Նեոք (Բ. Թեաղ. Բ. 3, 8):

կը, որովհետեւ անոնք աւելի մօտ պիտի ըլլան Քրիստոսի (*):

Հրէական աստուածաբանութիւնն ալ այս նկիւթբու շուրջ նախապէս շատ կոշտ, գգայական և նոյնիսկ քաղաքական տեսութիւններ ունէր, որոնք ժամանակի ընթացքին որով զիմայեւմեներ կրեցին, և որոնցմէ ազդուած է Պօղոսի մտածումը, այսպէս. (**)

1) Երեմ. ԾԱ. 57 համարի մէջ, մահուան քունը ոչ միայն տեական, յաւիտեանական է, այլ նաև այնպիսի քուն մը որ այդ քունով քնացողները երբեք պիտի չարթննան. ամէն պատիւ և վարձատրութիւն այս կեանքի մէջ է միայն. բարեգործն ու չարագործը, երկուքն ալ Եօկ կ'երթան որ գրիթէ համարժէք է ունայնացման, ոչնչացման:

(*) Parousiaէն առաջ մեռնողներուն համար յարութիւն պիտի ըլլայ, իսկ անոնք որ երկրի վրայ պիտի ապրին մինչև իսկ «մեծ օրը» անոնք ձևափոխութիւն (transformation) պիտի կրեն. երկու վիճակներու համար ալ հոգեւոր մարմիններ, ձեւեր պիտի ըլլան:

(**) Պօղոս իր մանկութիւնը անցուց Տարսուսի մէջ, մինչև 12 տարեկան հասակը, երբ մահուակ ըլլաւ երբայկա՞ն օրէնքի «Սիմօսը Ողորդ կը սեպուէր, որովհետև այդ տարիքէն տղան կը սկսէր երթարկուիլ Մովսիսական Սրէնքի ծխական բուրբ արամազորութեանց, ինչպէս Յիսուս երթարկուեցաւ (Ղուկ. Բ. 42). երբ Պօղոս ձգեց Տարսուսը և Երուսաղէմ եկաւ, այն ատեն Երուսաղէմի մէջ կային երկու մրցակից աստուածաբանական և մեկնողական ուղղութիւններ, Հիլելի (Ն. Բ. 70-10 Գ. Ե.) և Տամալի. Հիլելի դպրոցը կը հակէր զգալ նուազ խառնապաշտէ մեկնութիւն, ու այս դպրոցը եղաւ հրեայ հոգիին ամենայն արտայայտութիւնը. Հիլելի յաջորդը և զաղափարներուն արժանաւոր ժառանգորդը եղաւ Փամաղիէլ, որ ի նպաստ քրիստոնեաներուն արտայայտուեցաւ երբ առաքելները կը դատուէին Սենեարիոսի առջև. Փամաղիէլ եղաւ ու միշտ մնաց տիպարը զաղափարական փարիսեցիի. ահա այս մեծ ռաբբիի ողորդուն առջև էր որ Պօղոս աշակերտեցաւ և սօրվեցաւ ռեբբալեան գիտութիւնը:

Տարսուսը եղաւ Պօղոսի քաղաքացիական հայրենիքը, ուր անիկա ստացաւ հռովմէական քաղաքացիի արտոյանը, հելլէն մշակոյթն ու լեզուն ու կերպով մը եղաւ աշխարհաքաղաքացի. իսկ Երուսաղէմը եղաւ իր հոգիին հայրենիքը, հայրենիք իր իմացականութեան և սրտին, և ուր ստացաւ լեցուն գիտակցութեամբ իր կրօնական և քաղաքական կապուածքին և կառուցումին անհնչելի դրոշմը:

2) Ժողովողը կ'ըսէ թէ մարդու հոգին անմահ է, բայց անմիջապէս կ'աւելցնէ թէ իմաստուն մարդու անունը, յիշատակը պիտի չմեռնի. այս գաղափարը տարբեր է հին այն գաղափարէն թէ Եօլը մարդու վախճանն է: Պօղոս ծանոթ էր այս գաղափարին:

3) Պօղոս կը ճանչնայ նաև իմաստութեան զիրքը, ուր ոչ միայն հոգիի անմահութեան մասին կը խօսուի (Ա. 15, Բ. 23, Պր. 1, Դ. 7), այլ նաև հոգիի նախագորութեան մասին (Ը. 90). բայց հոս ալ հոգիին անմահութիւն կայ միայն, հոգիին և որ յաւրութիւն կ'աւանդէ, իսկ մարմինը յարութիւն չունի (Գիրք Ենովքայ 2. 10, ՂԲ. 3, 2Գ. 3, Գիրք Յօրեյիւնիկ ԻԳ. 31):

4) Մակը. մէջ ունինք մարմնոյ յարութեան վարդապետութիւնը, ամենէն տառական իմաստով. ըստ այդ շրջանի (Ն. Բ. 180-40) հրէական մտայնութեան եւ գաղափարաբանութեան, մարդիկ իրենց գերեզմաններէն պիտի յառնեն այնպէս ինչպէս սովորական կեանքի մէջ կ'արթննան քունէն. և այդ գաղափարը այնքան զօրաւոր էր որ ինքզինք կ'արտայայտէր քանդակգործութեան եւ նկարչութեան մէջ ևս: Նոյնիսկ ռաբբիները կը ստղծեցնէին թէ արդարեւոր յարութեանն է ետք գաւազներ պիտի ծնին և լիվիաթանի մը վրայ նստած խնձոյք պիտի ընեն. (այս պարբերութիւնը անհեթեթ, կոշտ, մէկ բացատրութիւն է Սղմ. 2Գ. 14 համարի, ուր նստած է. զգու փշրեցեր գզուխս վիշապին և ետուր գնա կերակուր ժողովրդոց բնակելոց յաճապասիւ): Ահա այս գաղափարն էր որ Կորնթոսի մէջ անհաւատալի կը նկատուէ և Պօղոս չստիպեր որ անոր հաւատաւ:

5) Ենովկայ գիրքին մէջ (ՄԱ. 4, 2Գ. 6) և Բարուկայ Յայցնութեան մէջ, ակնարկութիւններ կան յարուցեալ մարմիններու վիճակի մասին (*). յարուցեալ մարմինը նիւ-

(*) Հրէական Յայտնութեան (Apocalyptic) գրականութեան մէջ նոյն վարդապետութեան տարբերակներու կը հանդիպինք: Գաղթիք Ենովկայ գիրքին մէջ մարմիններու յարութեան մասին գրուած է այսպէս. «Տէրը ըսաւ Միջպէլի. գնա և Ենովքէն առ իր երկրաւոր գեղատը — իր մարմինը —, օծէ զայն իմ սուրբ իւզովս և հազարեցաւ զայն իմ փառքիս գգեստովքս, իսկ Հնամ-

Թական մարմինն է, փոխակերպուած հրա-
գեւոր մարմինի մը, ինչպէս են հրեշտակ-
ներու մարմինները:

Ատիկա նոր մարմնի ստեղծում չէ, եթէ
ստեղծում ըլլար, այն ատեն մարմնոյ յա-
րութեան զաղափարը անիմաստ պիտի ըլ-
լար. այս հոգեւոր մարմինը հրաշալի մեկ
պայծառակերպութիւնն է երկրաւոր նիւթա-
կան մարմինին. ահա այդ զաղափարն է որ
կ'որդեգրէ Պօղոս (Ա. Կորնթ. ԺԵ. 35).
Բայց թէ՛ ե՞րբ կ'ստացուի այս հոգեւոր
մարմինը, մահէն անմիջապէ՞ս ետք, յա-
րութենէ՞ն թէ դատաստանէ՞ն վերջ, մահ-
ուան ու հոգեւոր մարմնի ստացման եւ ըզ-
գեցման միջև միջոց մը, միջանկիալ վի-
ճակ մը, գոյութիւն մը, կա՞յ. այս կէտի
շուրջ է որ Պօղոսի մտածումը նոր փոփո-
խութիւն մը կը կրէ. երբ Ա. Կորնթ.
Թուղթը կը գրէր, կը վարդապետէր թէ
այդ հոգեւոր մարմինը կ'ստացուի յարու-

բարձումն նայեալ Մարգարէ գիրքին մէջ կը կար-
դանք. «տեսայ սուրբերը սրոնք մերկացած էին
իրենց քիզիական զգեստները եւ այժմ կը հագնէին
երկնքէն եկած զգեստներ, և անոնք հրեշտակներու
պէս էին»:

քեան ասեմ. քայց երբ կը գրէր Բ. Կորնթ.
Թուղթը, (Ն. գլուխը) կ'ըսէր թէ այդ հո-
գեւոր մարմինը կ'ստացուի մահուան ընթացի-
ն:

Ինչպէս Պօղոս Առաքեալ, նմանապէս
առաքելական դարու մեն գէմքեր, հոգեւոր
մարմնի ստացման ժամանակի մասին երկու
տեսութիւն ունէին. ըստ առաջին տեսու-
թեան, հոգեւոր մարմինը արդէն գոյութիւն
ունի «յերկինս», և մեզի կ'սպասէ, և իբր
վերարկու կը ձգուի մեր նիւթական մարմ-
նոյն վրայ. իսկ ըստ երկրորդ տեսութեան,
հոգեւոր մարմինը աստիճանաբար կը կազ-
մուի մեր մէջ Ս. Հոգիին ազդեցութեամբ,
որ մեր մէջ բնակելով պատրաստ է ունէ
մէկ ատեն մեր նիւթական մարմինը փոխա-
կերպելու հոգեւոր մարմնի (Հռովմ. Ը. 11)(*):

ԱՐԹՈՒՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

(*) Ուղղափառ մտածումէն անկախաբար,
Ա. դարու քրիստոնեայ մտածողներէն ոմանք ալ
կ'ըսէին թէ կայ ետեղ մարմին մը, interim, նիւ-
թական մարմնի և յարութեամբ ստացուելիք
մարմնի միջև երկարած գուռ չըլլանին հագնուե-
լիք. այս մասին ոչ մէկ պաշտօնական ուսուցում
Ս. Հարցք քով է Ս. Գրական մատենադրութեան
մէջ:

ԲԱՆԱՍՏԵՂՇԱԿԱՆ

Լ ՈՒ Ս Ե Ր Գ ՈՒ Թ Ի Ի Ն

Ճերեկն աղջիկ մ'է անոյ՛ ու քարմագեղ ու բուրեան...

Հոգին՝ կեանքի ու լոյսի հառազայթո՛ւ մ'անսահման,

Ձոր ցամաքին ու ծովին ու մարդերուն, իրերուն

Ան կը բաւխէ լիաբուն:

Կու գայ կապոյտ անհունէն, ու քեւերուն քաւափայլ

Կ'իյնայ ըսուեք ծըփուն՝ լիներուն ծոցը մըռալլ:

Քաղցր ու ծորուն, լոյսի՛ պէս, մե՛ղրն է ծրպիսն իր անգին

Տիեզերի՛ փեթակին:

Կը բանայ ֆողն իր ոսկի՝ ծովին վերել ու լերան,
Անհառներու կողերուն՝ վարդամբռնե պատմունան.
Թռչուններուն կուտայ ե՛րգ, մարդերուն՝ խինդ ու աւի՛ւն,
Հովերուն՝ գա՛ղջ զովութիւն:

Հիւանդներու սընարին ան կը կախե՛ ջահն յոյսի,
Եւ իր անտես ձեռքերուն շոյաններէն կը հոսի
Խայտանքի դող մը գաղտնի՝ կենսաբաղձիկ ու անբոց
Երակներուն մէջ անոնց:

Ինչ հրապո՛ւր, ինչ բերկրա՛նք, երբ նըւագն իր փայլերուն,
Հովերուն մէջ ու ծովին, հնչէ փնա՛ւն իր անհուն...
Տօնահանդէ՛ս գոյներու՝ երբ իր մասները հըսին
Ծաղիկներու՝ շրթունքին:

Տիեզերքի ոգիին՝ ցերեկն աղջի՛կն է զըւարթ...
Երբ իյնայ շուքն ամպերուն՝ իր նակասին վըրայ վարդ,
Մէկն աչկերուն՝ կ'արտասուէ լուսաշիթէ՛ր մարգարի,
Միւսը անո՛յւց կը ժըպի:

Ինչ փառահե՛ղ մահասօն, գոյներու ի՛նչ շրթեղանք...
Լըռութեան հեւը խորունկ՝ կ'ըլլայ անոր մահազանգ,
Ծիածանէ թեւերու մէջ երբ աչկերը փակուին,
Անհունն՝ իրեն անկողին:

Կը մեռնի՛ ան, բայց իրմէ կը բաբախէ շուքն մ'անմեռ
Առուակներու լուսահեղձ շրթունքներուն վըրայ դեռ,
Կ'ապրի ջրո՛ւփ մը իրմէ՝ ծաղիկներու սրտին մէջ
Ու սիւներուն լուսառէջ:

Ցերեկը բո՛ւր է ու գոյն, ծով ու ծըփա՛նք նաճանչէ.
Ե՛րգ մը՝ որուն մահէն վերջ արձագանգն յա՛ր կը հընչէ...
Ու նըւագն իմ տղերուս, ուր մաս մ'իւրմէ կայ անմահ,
Զ'արտասուէր մահն իր հիմա:

Ցերեկն աղջի՛կն է անոյ՝ տիեզերքի ոգիին...
Կեանքն իր՝ բաշխո՛ւմ մը բարի, մահը՝ ծընո՛ւնդ վերսին...
Ա՛հ, եթէ կեանքս իմ պիտի չըլլայ կեանքի՛ն իր նման,
Ըլլայ գէթ մա՛հս՝ իր մահուան:

ՄԱՏԵՆԱԴՈՍԱԿԱՆ ԱՎԵԱՐԿՆԵՐ

ՊԱՐՏԻՋԱԿԱՆ ՈՒ ՊԱՐՏԻՋԱԿՆԵՐՆԵՐ,
Պատասխան Գրիգոր Թ. Մխալյանի. արգ. Գովիլե,
Մանիակ-Մեդապ. 1938, էջ 983, 80. գին՝ երկու տո-
լար:

Իր ամբողջութեանը մէջ կարեւոր է շահեկան գործ մըն է հանգուցեալ ուսուցչին ոտուարորէն լեցունէլ այս հատորը: Ան կը պատկանի մեր մաս տենադրութեան մէջ այլ ևս այժմէացած հայրե- նայինական — այս բառին լոկ գրեական առում մով — սեռին, որուն վերջին շաւաղայն յայտ- ղութիւնները եղան Գալուստեանի Մարտը և Ալլոյայանեանի Կեաւարիւմ: Այս երկուքը տեսակ մը հանրագիտարաններ էին անշուշտ, զի իր պա- րունակէին ոչ միայն այդ քաղաքներու, այլ ևս անոնց շրջալայր շախմատի, մին շալակիլիկոյ և միւսը Գամիրքի գրքի մէջ ամբողջ պատմութիւ- նը, վիճակագրութիւնը և աղագրութիւնը: Ա- նոց համեմատութեամբ մենագրութիւն մըն է անշուշտ Մխալյանինը, զի կը զբաղի մի միայն Պարտիզակով, առանց իսկ նկատի առնելու անոր մտածակց քանի մը հայագիւղերը: Այնուամենայ- նիւ, արդարութիւն պիտի ըլլար ըսել թէ իր այս ձեռն մէջ ալ մեծածախ հետազոտութեան և ար- ժեքատար աշխատութիւն մըն է անս — Նեղիւն- կութեան տեսակէտով երկու մասն էր բազկա- նայ ան. այսինքն շինք և Միշինը, որ գիւղին հիմնարկութեան թուականն — շուրջ 1600 — մինչև 1880 կը հասնի, և Նորը, որ այս վերջին թուականէն կ'երկարի մինչև երկրորդ տասնա- նութեան, այսինքն աքսորէ զարձէն ետքի վերջ- նական ցրտամթի օրերը. իսկ պարունակութեան տեսակէտով՝ երեք մասերու, շին շրջան, Անց- ման շրջան և Արդի շրջան, բազմաթիւ հատուած- ներով և զրոյթներով, և ստորաբաժանումներով, որոնք բուսական անկանոն կերպով բաշխուած են, չենք գիտեր՝ զորում ատենէն նոյն իսկ, թէ գործին յետ մահու տպագրութեան միջոցին:

Ինչպէս որը. Մխալյան ինքնին կ'ընէ յուսա- շքաբան մէջ, շինը, կամ նախապէս և անցման շրջանները, ամբողջ հինգ ընդարձակ զրոյթներով մինչև էջ 400, գրած է լիովին հետեւողութեամբ իր պատկերները, կարծեմ, Աւագրեց Տ. Կարապետ ԺԷ. Մխալյանի, զոր ամէնքը կը հանչնային և կը փրէկին իբրեւ կենդանի գունձաբանը գիւղին անցեալ յուշերուն: Ինքը, ուշիկ ծերունին է ու- րեմն որ ԿԷ՝ պատմէ իր ազգականին զգրին Նեւ- լի ողորդուած ոճով մը, թխումի շրջանին բու- լոր միտմամբութիւնները, գիւղալայրին ու- բոշումը, նախաճայրերուն ուսկից գալը, գիւղին անտան զրոյցը, առաջին ընտանիքներուն հա- րստաման և հետզհետէ ծառայման նկարագրու- թիւնը, գիւղին սռններուն հին դիբընէ և ընդ- հանուր քարտէսէն մակարբնուած, գիւղին տա- ռ

մանները՝ ըստ կայսերական Ֆէրմանի, Նիկոլի- ղոյի յայ ընկերութեան ծաղումը, Պարտիզակի մէջ հին թուրք ընկերութեան ձեւանքն ու զարդան- քը՝ իրենց նահապետական զմայելիլ պարզու- թեանը մէջ. յետոյ, նախահան շրջանի վիճա- կէն զուրո եղած, քանաններու և իշխաններու միջոցաւ ձեռի բերուած սկզբնական կազմակեր- պութեան շրջանը, ուր առաջին եկեղեցիի շի- նութեան և քանանայական յայրգութեանց տե- սարանները կը սկսին, յատկանշական մանրագ- րութեւ ներկայացումով. ապա ապաներու, այս- ինքն գիւղական իշխանապետներուն կառավար- լութեան շրջանը, և այս առթիւ մեծ աղմակնու- միջև և ապաներու և մեծ քանաններու միջև հակամարտութեան զէպէր, աւխտատեղիներու կազմութիւնը, գիւղին մէջ և զուրո նոր որբա- վայրեր. մերձակալ գիւղերու հետ սահմանի վե- ներ, որոնք ժողովուրդին թուային և կազմական անուան կը ցուցնեն. շին օրերու գիւղական հարու- նիքին նկարագրութեան մը վերջ, որուն մէջ ա- մենէն հարաբերա պատկերն է, ո՞վ դարձ- վի լարք, ևս փոխի ու սռն մտցունելէ՝ մէջ քանանային պարագլուխ անցնիլն ու ամէնքն ի միասին Քաղաքը զոյլը՝ երգելով պարելը, ազ- ցային զարմանքով շինութեան զուրոնէ բերուած վարժապետներու գործունէութիւնը, որ կ'ընկան հասունութեան օրերը կը մատնանշին: Այսպա- կան մեծ տուններ են շահի խաչները, շահ Ար- թիւններ և ի վերջոյ Միքեայէլը, որոնք ամէնքը ունին իրենց գործակից կամ մրցորդ, մեծ քա- հանաները, մեծ Տէրտէրներ, Տ. Սրապիւն, Տ. Արարամ, Տ. Կարապետ Տ. Գրիգորեան: Անոց մէջ ամենէն աղեցեցիկը, յառաջդիմականը և եր- կարատիւր է՝ ըլլալ Միքեայէլը՝ Վերջապէս, կայ- սերական կ'պարունոցի անուրի հայկալայման գործին Պարտիզակի փոխանցուելուն հետան- լով՝ մայրաքաղաքին հետ յարաբերութեանց յա- ճախումը, որ զուտ կը բանայ մէկ կողմէ նոր ճա- շակներու և կենցաղական ներդրութեանը, և միւս կողմէ՝ նախանիւ, վեճերու և մինչև աքսորի յան- զող կտրուկ հակառակութեանց, պատարբա- բունէ զրկուած պատուիրակներու ջննաութեանց, առաջնորդներու այցելութեանց և բարեկարգա- կան կանոններու հաստատման, հե. հե. — Այս ըստ թիւնի մէջ միակ թերթի է թերեւ Պարտիզակ անունին՝ Պալիլանդալը ե՞րբ և ի՞նչ նշանակներու մէջ գործածութեան դուրս թողած ըլլալու պա- րագան, որուն մասին վաճառ վրդ. Պարտիզակի կարծեմ իր «Սերգաձագ»-ին մէջ զուսմանիլ նու- թիւր գրած է պատմական խորքի վրայ բանուած: Անկարելի է չոր հարկել խիտ էջերուն մէջ ամփոփուած տեղեկութիւնները ներկայացնել հոս ամենէն հարեանցի կերպով նոյն իսկ. պէտք է կարող մասնաւորապէս այդ հինգ զրոյթները, Պարտիզակի պատուական վերջին աւագրեցին հաւաքած, համադրած և միամիտ հոգիի մը ան- մեղանակ պարզութեամբ պատմաբանած այդ ծանօթութիւնները, ամէնքն ալ, ծերեթէ՛ ժողով- ղրական պատմութեան ձեռքէ՛ հին գրութիւններէ

և ինչտակարարներէ քաղուած: Անոնց մէջ հոգեկան գոհունակութեամբ է որ կը տեսնեն թէ ինչպէս տուէ՛մք, ինչպէ՛ս մանուկ մը, ինչպէ՛ս ընտանիք մը նոյնպէ՛ս և զիւր մը և փոքրեւոր մը ի՞նչպէ՛ս կը մեծնայ աճումի բնական և բարոյական օրէնքներուն համեմատ. և թէ ի՞նչպէ՛ս կը հշտաբաւառ է իմաստութիւն շինեցա՛յ իւր տունը: Վասնզի խեղացի, կամքի տէր և աշխատող աս բարի մարդիկ եղած են այդ գիւղին նախաբնիկներուն մէջ, որոնք առաջին օրէն կարծես տեսած են իրենց յաջորդ սերունդներուն պէտքերն ու պահանջները, և ըստ այնմ տնօրինած աճէն ինչ: Երկրորդ մասը, որ կը գրաւէ 400-812 էջերը, ամբողջովին գործն է հանգուցեալ ուսուցչիկին: Միաբան ժամանակակից է 1880-1914 այդ շրջանին, զոր Գուրեան օրքան կը հոյէ, որովհետեւ կրթական գործը, որ անկէ վերջ գիւղին հասարակական կենսքին յիշն է և եզին, այդ երեսուն և չորս տարիներու ընթացքին, կը դառնայ՝ տանէն մէկ տարիներ Դուբնանի, և մնացեալ ժամանակամիջոցին՝ իր աշակերտներուն և ասոնց աշակերտներուն ձեռքով: Այս պատճառաւ ակա՛նատեսի է ձօտէն տեղեակի գիտակցութեամբ է որ կը շարժէ գրիչը, համարձակ, անկաշկեմ, գուցէ է երբեմն պզտիկ անմահանելիներով, որոնք եթէ ոչ արդարանալի բայց հասկնալի են:

Կարգալով բուն իր գրած այդ վեց գլուխները, որոնց վերջինը բաժնուած է ինը ենթա-գլուխներու, կը դառնա թէ ասուցողն աւելի՝ մտաւորական և հասարակական գործիչն է որ կը պատմագրէ, շատ կանոնադէմ որդէն ինքզինքը կրթած ըլլալով, ինչպէս կ'երեւի, այդ մարդին մէջ: Գրականութիւն չէ ընաւ իր ըրածը: Բարեղջիւր այս խոշոր գրքին մէջ, ու յատկապէս բուն իր բաժնիին մէջ, հազիւ թէ կը հանդիպիր զբաղան մէկ կամ երկու էջի: Ըսյց առանց ստորալ կը տպաւորուին իր յստակ և ճշգրիտ դասմաներէն և առողջ տեսութիւններէն, որոնք կ'ազգաստող մարդը կը մասնաշնչն իր մէջ, և որոնց պայծառութեան մէջ կը կորուսուի կը չքանան ինչ ի՞նչ բիծեր, թուականի անձնորութիւններ, թիւ-րիմացութիւններ, մոռացումներ կամ զանցառութիւններ:

Աշակերտի և յետոյ գործակիցի խանդավառութեամբ կը խօսի, երբ կը ներկայացնէ Դուբնանի օրով Պարտիզակի մէջ սկսած հոգեւոր և կրթական նոր գործունէութիւնը, որուն անլրելի արդիւնք է եղած ազգային կեանքի առողջ զարգացումը. բառին լայնագոյն առաւելը անպատէ՛ք է երբ կ'երևուէ՛ իրանկին առաջնորդ Յովակիմեան Սրբազանի նկարագիրը, երբ կը ներկայացնէ յեղափոխական խմբուսներու շրջանը, Մուրը Զէյթուրի կրթական անմոռանալի շնանքերը, և Դուբնանի մեկնումէն վերջ ազգ. վարժարանի ստացած կրթական քննութիւնը, և անոնց թէ՛ իրը պատճառ և թէ՛ հետեւեալ՝ հասարակական գործերու մէջ երևան եկած եւելջները: Իբրեւ ակնատես հաստատարօրէն կը պատմէ հայալոյ հրոսակներու գործունէութիւնը, և այն եւզերական վախճանը զոր անեցան անոնք ի վեր-

ջոյ անհաստատիւմ ընկերներու գաւաղբուսութեամբ... ևն. ևն.:

Բայց ինչ որ, ըստ մեզ, Միաբանի այս գործին ամենէն արժէքաւոր մասը կը կազմէ, վերջին (ԺԱ.) գլուխն է, իր ոտորաբաժանութիւններով, զոր մակարան է Համագրական պատկեր Պարտիզակի հասարակական կենսքին: Այս գլուխը, ամբողջ 154 էջ, բոլոր նախորդներուն վրայ ակներեւ առաւելութիւն կը ներկայացնէ թէ՛ խնամուած գրութեան, թէ՛ տրամաբանական դասաւորութեան և թէ՛ գործերն և հարցերը ճշգրիտ պատկերացումներով ներկայացնելու տեսակէ: Խոփ Միաբանի և լաւ պատրաստուած ուսումնական սիրութիւն մըն է անիկա՛նք մինակը: Կը փութաւ իմ տածելու թէ կեղծանկը զայն պէտք է գրած ըլլալ անիկ կանուխ, շատ ասելի հանդարտ ժամանակի մէջ, այս կարգի գաւառագրական երկերու նմանութեամբ գործ մը յորինելու յատուկ մտադրութեամբ, և յետոյ ներկայ գրքին կցած: Անպարանքը, որ բաւական որոշ կերպով կ'երեւի նախընթաց բնութեան մէջ, զորս հիւսնազգիւն օրերու գրած էր, վերջնութեւր ճմարէ ամբողջ Ռեմէի շերմ կլիմային տակ անցուցած աստե՛ն՝ ապագայի խոյուններով հասանաբար արդէն խռոված, աչքի չի զարնէր ընաւ հոս:

Զայն բաժնած է, ինչպէս կանխեցինք ըսել վերեւ, ինը փոքր գլուխներու, որոնց առաջինին մէջ կը խօսի Պարտիզակի դիրքին, աշխարհագրութեան և տեղագրութեան մասին: Վիստարիւ երկու փոքրագիւր քարտէսներ, որոնց առաջինը յատկապէս է Պարտիզակի փողոցներու, մեծ շէնքերու, տուններու երամներու, աղբիւրներու և ճամբաներու խմբումներով և արհեստներով ու երկրորդը Պարտիզակի շրջակային՝ արեւմտքէն մինչև Արմաշ-Ալմաստագր, հիւսիսէն՝ թիկունքէն շրջակային լեռնաշարերը, Սյամզգի գետէն օդըցուած, արեւելքէն՝ անդրեւսի յայտնայրը, որ օմիկ-օմիկ զառիթափն ի վեր կ'առնի հանաւորութիւն՝ շատար տէրէի կեղեղատափն երկայնքին՝ վեր-արտերը, Ս. Սարգիսի ծառախումբը, Տէօշէն մէկ կամ քաջար գիւղը և հուսի ուրեմն Մանուշակը, ու հարաւէն՝ ցուցամատի պէս զէպի արեւմուտք երկարած Նիկոմիդիոյ ծոցը, յայտնայ՝ Պաշ Իսկէլէի, Սէվմէի, Խազիլիւրի և Տէրիճնէուրէի նաւահանգիստներով, և յայնկոյս՝ Իլմիտով, Տէրիճնէուր և զէպի Պոլիս երկաթուղագծով, վիստարիւ այս երկու քարտէսները իրենց մանրամասնեալ փոքրեւթեան մէջ գեանշիւի են. և անհեղեղ է որ գտնուի Պարտիզակի մը որ նայեալով անոնց, զոյգ մանկութեան կամ երիտասարդութեան օրերու ցնծալից ոտոտոտումը այդ դիմներու վրայ. ո՛հ, անհշի՛ ժամեր որ ալ չէք անհարաւ: Միաբանն այս համար քարտէսները կը խօսեցնէ անոնց կցած գլուխի մը մէջ, կարծես տեղեւոյն վրայ գրուած, բարձրագոյն կէտէ և, աչքին առջև ունենալով մարդը հանրապառնելու, Զայնորդ գլուխներուն մէջ կեղծանէ կը խօսի կլիմայի և առողջական վիճակի, անտառական կենցաղի, ընտանեկան կենսական և զբոսանքի, հասարակական գիտանքի, դիմական և հոգեւոր

կեանքի, կրթական գործի և ժողովրդային նախապաշարունակներու և հաստատութիւններու մասին և շատաքերբական է, կիլմայական տեղեկացութեանց հետեանք հրահանգութիւններու ներկայացումէն վերջ, շէրտերիտեան արուեստին՝ տեղական բաւական շէրտերի միջոցով մինչեւ համայնաբանական բժիշկ Տօթթ. Տ. Ստեփանեան վերելքին նկարագրութիւնը. աշուար և ՏՅեանական կեանք գլուխի գիւղատնտեսական բաժնին մէջ այգետնան մարդերու անուանացանկը և խաղողի տեսակներուն թուարկումը, որուն մէջ են Բրանտայիկը (Թէր կէտէկ), այծպուկը (քէշի մէտէսին), մեղաբորը (միսկէթ), որոնց կուլքէին աստեան կ'երգէինք Խ. Անճեանին խաղողին տաղը, Վոսկանտիկ օրհնուած խաղող, համա ալ կ'արժէ հազար ներքող և. կեանքին կարճ կողմն ու քաղաքային, ու խաղողի շէրտարարութեան աշխատութիւնները, որոնց միջոցին գործէ ամէն տունը և կը լըսուէր Դուրեանի սովորեցուցած երգը. Երեւն ու Բաղնիկ գոյ շերտ, մուշէ կեանք մեր ու տկար, բնէ ինքի մ'լ շերտ, գոյ ինչ կ'ուզես ջրէ համար և. ծխախոտի մշակութեան գրուագիւնը, որոնց մէջ մաքսախոյաններուն քաղաքորութեանց պատմութեանցը գրեցողնալէպի սպառնալութիւնը կուտային մեր մանկական երեւակայութեան, գործարանական արեւաններու. խառնութեանային և. քաժիններուն մէջ՝ աստեղիկայային, ֆապրիկային և մեծաքի մանարաններուն բրդեղներու կամ ըրդաւորներու աշխատանքը, և պայտանները, համախաղողները, կողողագործները, զորս շուտով նուանցին եւրոպական հարտաբարութեանները, և ուրիշներ: Ամենէն երկարատեւ եղաւ մանարաններու գործը, որ առաջին մը եղաւ գործաւորութիւններուն համար սովորելու շարական և ազգային երգեր, վանդի դիտումը էր որ երգի հանային մէջ մանուած մեծաքի թիւը աւելի կանոնաւոր կ'լլար. ու գործարանատէրերը, ա'յ իսկ պատահաւ, նեւ տամուտ էին երգի բերան աշխատանքներու կինները և աղիկները. բան մը՝ որ աւելի որտեղանք օրէն տպաւորէր կը դառնար երբ մօտակայ շուտ մին գեղին մէջ Միքաններու բացած մանա, բանի յոյն աղիկները, Պարտիզակէն գացած վարդատ կիններ սորաւ, այնքան ջնջող կերպով կ'երգէին մեր շարականները՝ ի մեծ ցաւ իրենց քանաններուն: — Կանանք և աղիկներուն բաժնին մէջ կը զգար որ հասկնալի չիկնուածով կը սասի գործէ անոնց Գ. Պոլսոյ հարուստ տուններուն մէջ ծառայութեան հարցին առիթով և, հագին կարմիրով ջրանի մը մեղմազոյցէն պարագաներ յառաջ բերել, բացատրել աւելի չքմեղելու համար զայն, Շատ աւելի բուսականային են Բրանտային կինացողը և Բրանտային կինացողը - զբոսանք զի գլուխները, որոնց առաջինին մէջ նկարագրութեան իրականացումին կարծես ճախի կեանքի աստիճան ծառայութեանց, սեւական համախառնութեանց, նշանաւոր, հարմար, սղաւ, կանուրեան, մանկային խառնութիւն, ստանական օրհնուած զբոսական ծառայանքներու, խառնական փոխաւայններ, հարմարեան, հարստեան, հարս փախցնելու,

և, հարսի քննութեան, ծննդիւն, և ի վերջոյ մեծական սովորութիւնները, աչքի լոյսի մաղականքներէն մինչեւ որտեղանքի պարզութիւնները, որոնք թէ և շաղկապան ներքին դառանքութեան մէջ եղանքին հոխութիւնը չուէին, բայց այսու հանդերձ բաւական ինքնուրոյն են և օրհնու, երկրորդին մէջ կը խօսուի գիւղական ծառայանքներու, ընտանեական և բարեխաղական այցելութեանց, որնարանական հաւաքութեան, այդ առիթներով կատարուած խօսակցութեանց, սրտաբանութեանց, գեղջուկ կատակներու, խաղերու և. մասին, որոնց մէջ ոչինչ կայ առկային գրաւի, զի կեանքը այդ միջոցին իր նախկին բնիկ պարզութեանէն հեռացած և զեւ նոր ու որոշ կենցաղականութիւն մը չէ յանգած, և տարբերութեան ու վարկապարտութեան է որ անիմաստ ձեւադառնութեանց մէջ կ'երեւին ու կ'անհետան: Հասարակական գրելութիւն մէջ ամենէն ուշագրանք է Թաղական Խորհուրդը, որ ի յօդոյն կ'են մեծ աղաներու և մեծ տէրատէրանց տիկտաղարանի գրութեան, Սահմանադրարար կը վարէ գործերը, և աւելին և. վանդի այդ միջոցին զեւ կատարական պաշտօնէութիւն չիկնուի գիւղին մէջ, ինքն է ամէն ինչ՝ իբրեւ իշխանութիւն, որ կը զատաւարէ, կը պարտադրէ, կը պատէ և նոյն իսկ գրամ կը կտրէ, թանձր խառնաբարի բոլորէր կամ քառահարկի պարտիզները, Թաղականութեան կենցաղած, իբր թէ միայն Երեւանի մէջ գործածելի՝ իբրեւ մանուր, բայց որ շուկային մէջ ալ և նոյն իսկ շրջակայից մէջ և իւզմա և կ'անցնին:

Կրօնական կեանքին վրայ խօսող գլուխէն աւելի հետաքրքրական է յաջորդը որ մաքսագործութեան և Կրթական գործին: Այդ 22 շէրտուն վրայ հանգածուցիւր մեթոտիկ կանոնաւորութեամբ կ'աւանդէ ինչ որ կայ իբրեւ տեղեկութիւն և ինչ որ կ'աւելի է մակապարտի՝ ի մասին կրթութեան վերաբերմամբ Պարտիզակցիին կողմէ սկիզբէն և շարունակ ունեցած սիրոյն, իր խորին, և շատ համար, թէ գիւղին մէջ կրթական շարժումը առաջին զարկը պէտք է ստացած ըլլայ Արմաշէն, Գարագոյնեան և Աղաւնի Սրբապաններուն օրէն, որոնց աշակերտութիւնէն եղած են այդ շրջանի զխառու քանանները. կը նկատէ յետոյ թէ այդ շարժումին միջոց պէտք է տուած ըլլայ նոյնպէս իսկիւտարութեան ձեւարարը, ուր օրհնութիւն գեղին մեծերը, որոնք ամբարներուն հետ յարաբերութիւն ունէին, զրկել իրենց զաւակները: Յետոյ կը մասնանշէ Ռոյզգոր Գոլէնէն և այս տեսակետով ունեցած դերը. զի հոն ցացողներ և եղած են բաւական թուով: Կը ինչ յատկապէս, իբրեւ կրթական գործիչներ, Տ. Սահմանիկ, Փանտիկեանը, Երեւանեանը, Լուսինեանը, որոնց անուններուն կապուած են բաւական թուով աշակերտներ, և որոնք կարծես իրարու հետ էին յառաջին արդիւններով պիտի գործէր Դուրեան: Կը ինչ այդ բոլոր շրջաններու աշակերտները մեծ չափով: Անուններու այդ ցանկին մէջ պատահած մը կայ, իրենց պատմութիւնը պարզ

կրթութիւն մը նկարագրի եւ բարոյականի. Դաստիարակութեան նպատակը, մանուկին միտքն ու հոգին կարգ մը ծանօթութիւններով խնդրելու մէջ չի կայանար, այլ անոր մէջ կերտելու տխրաւ մտաբեր, և աշխիւ նկարագրի, մտքն առաջ մը շահելով սիրտն ու հոգին:

Այս ուղղութեամբ մեր հէիկ սերունդը աւելի աշխատանք և հոգածութիւն տարած է կրօնական կրթութեան մասին քան մնեք. վկայ՝ իրենց հըրատարական գասագիրքերը. Ամաղատամ տըպը ուսած ճշայեի Աստուածաշունչ շին կտաւարանիմ գասագիրքէն սօսեալ, 1713ին տպուած, Դուկաս գպիւր վանանդեցիի կողմէ, մինչև Մաշտոցի կըսնի գրիբըր, իսպառանի, Մեկըիսեղի Մուրատեանի, Մսեր Մագիտարոսի, Ջարմար քչյի, Յրթ. քչյ. Փօպօլեանց՝ Նոր Ուխտի պատմութիւնները, և մանաւանդ Քրիստոսեղանցը Նախան Յակօր Փատրիարքի, Սրտանմտան Գաբրիել վրդի, Այվաղու վաքի Գարիիէ Նպօ. ի, Եանաղարեան կարապետ վրդի, Սալաթեան, Նաղարեանց, Լ. Բժշկանի, Շաշեան, Նարպէտի, Տ. Սարգիսեան Սահակ քասանայի եւ Բարբղէ կաթողիկոսի, որոնց մէջ իրապէս աճնէն նորն է Բարբղէ վեհափառի Քրիստոնէականը. այսմ ի գործածութեան նախակրթարաններու վերին դասարաններու մէջ, Չիլիցիւղ աւելի հանգամանօրէն եւ կրօնական վարժարաններու համար գրուած մաթիմատիկական գործերը՝ Մաթէոս կթղ. ի, Տերոյնցի, Ալըգեանի, Վարժապետեանի, Օրմանեանի կայն:

Վերոյիշեալ գասագիրքերու մէջ, սակայն կը հանդիպինք երբեմն չափաբանց բարդ վարժապետական բանաձևերու և մութ եզրերու. անոնց մէջ ընդհարարպէս կը պակսի Աւետարանի մէջ յայնքան զեղեցիկ կերպով պարզուած Յիսուսի կեանքը: Թող որ ուսանց լիզուին ներկայիս համար խալուր է այլեւս, իսկ ուրիշներ՝ պատմական և աշխարհագրական աւելորդաբանութիւններով բեռնաւոր: Այս նկատողութիւնը՝ Քրիստոսեղանցեան համար. իսկ շին և Նոր Կտակարաններու պատմութիւններ Աւետարաններու աշխարհաբարի վերածուններ են լոկ, մարգարէական մէջբերումներով ծանրաբեռնուած:

Ներկայուսն է դարձեալ որ այս մասին ևս գասագիրք կազմելու նախաձեռնարկ կ'ըլլայ, Պրն. Ա. Լեոն Աճէմանի շարոց պատմութիւնէն և Պրն. Լ. Ամիրսեանի Պատմութեան և Աշխարհագրութեան (Նոր լոյս տեսնիլը) գասագիրքերէն ետք լոյս կը հանէ Պ. Յովնան Յովհաննէսեանի կրօնի վերոյիշեալ երեք գրքովկերը ձեռնուած շայն մատուկին և գրուած «Շայն մատուկին» արքեպիսկոպոս համար եկեղեցին և — կրօնը — և անոր հետ հոգեկան կապը ամուր պահելու համար: Ա. Քիրքըղ շին Ուխտի պատմութիւնը և Ներկայացնողի միջի 30 դասերու մէջ, ընդլայնուած, պարզարանուած, ուր նահապետական բարի և պարզ կեանքը, իսրայելի աւանդական պատմութիւն կրօնական և ազգային հերոսներու կեանքը, գատաւորները, մարգարէներու, թագաւորներու գործունէութիւնը կը նկարագրուի իրական ճշմանով և հեղուքըբական ճիշտով. ուրիշ առաւելութիւն մըն

այլ, պատկերներու մեծ խնամք տարուած է, իւրաքանչիւր Նիւթ համապատասխան պատկերով մը լուսարանուած է և գրիթէ ամէն դասէ վերջ եկեղեցական երգերէ: Դարականն, ազօթներէ ընտիր նմուշներ գրուած են, որոնք շահեկան կը դարձնեն գիրքը:

Բ. Քիրքը Նոր Ուխտն է, ուր կը նկարագրուի Յիսուսի կեանքը Վեր ամաղութիւնան մէջ, երեսունը գասապահի մէջ ամփոփուած: Կ'սօսի Յովն. Մկրտիչի ձեռնդիրն նկարագրութեամբ. (հոն սխալամար Գերբոն կոչած է անոր ձեռնդալարը փոխառակ Այն հետէի), և կը վերջանայ Քրիստոսի հըրաշայի յարութեամբ:

Գ. Քիրքը կը բանայ մեզի Առաքելական Շըրշանը, իբրեւ տեսակ մը ամփոփ նախաշուրջ ընդհեկեղեցու պատմութեան, ուր կը պատմուի դարձեալ 30 դասերու մէջ, իր Յարութենէ յետոյ Քրիստոսի ունեցած սրտառու իրեւնները մինչև Համբարձում, յետոյ ջրիստոնէական եկեղեցու առումը, զարգացումը, ծաւալումը, առաքելական ջարդողութիւնը և գործունէութիւնը որ կը յանգի եկեղեցու յալկանակին 312ին Միլանի լըրովարտակով, երբ ջրիստոնէութիւնը պետական կրօն էր հռչակուի. յետոյ ամփոփ կերպով նախատարերքը կուտայ շայն եկեղեցու պատմութեան, շայն եկեղեցու ծագման, ծաւալման մեծ դժեբնու. վերջին մասերուն մէջ հնդիկակին ջանքը եղած է ցոյց տալ Ս. Սահակի և Ս. Մեսրոպի տեղը հայ եկեղեցու կազմակերպչական և ազգայնացման ձեռնարկին մէջ. հատորը կը վերջանայ եկեղեցու տօներու և զգեստներու վրայ համառոտ տեղեկութիւններով:

Իրապէս հետաքրքրական և շահեկան գասագիրք մըն է Պ. Յ. Յովնանէսեանի գասագիրքը, որ որով առաւելութիւններ ունի ամէն մարդի մէջ այլ ուղղութեամբ պատարասուած գասագիրքերու վրայ, կը յանձնարարենք զայն իբր գասագիրք գործածել մեր նախակրթարաններէն ներս. Ներկայից մտադրած է Դ. և Ե. Քիրքերն այլ լոյս ընծայել եթէ քալալերութիւն և յալղուութիւն գտնեն իր առաջին երեք գիրքերը. իզլանանք գտնէ մեր քալալերութիւնը վաստակաւոր ուսողներին մը, իրենի թուղթը տորիւն է տպագրութիւնը մաքուր և նաշակաւոր:

Նկատողութիւն մըն այլ, կրօնի գասաւանդութեան մէջ ընտիր գասագիրքը լաւ ծրագրով և յալղու միթոտով չի կարաք իր նպատակին ծառայել եթէ ուսողցիւր մարդը չէ այլ գործին. ուրիշ գասերու համար յաւախ կը փնտռենք ուսողցիլ վրայ հմտութիւն և ծանօթութիւն, կրօնի ուսողցիլին վրայ այս երկուքէն զաւել և աւելի պէտք է փնտռել հաւատքը իր գասաւանդած Նիւթերուն վերաբերմամբ. կրօնի ուսողցիլը հաւատալացալ անծ մը պէտք է ըլլայ որ ոչ միայն խօսքով եւ գործով այլ իր կեանքին զեղեցիկ օրինակները իր անձին վրայ ցուցնէ և պատկերացնէ իր գասաւանդած նշարարութեանց իրականութիւնը. զեկեղեցութիւնը. գասագիրքէն առաջ և աւելի գասաւորն, տառէն առաջ՝ ոգին, ձեռէն առաջ՝ հոգին, անա այս պայմաններուն մէջ միայն կարելի կ'ըլլայ փրկել կրօնքի գասաւանդութիւնը:

ԱՐԹՈՒՆ ՎՐԳԻ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՍԱՐԳԻՍ ԱՐՔԵՊԻՍԱԿՈՊՈՍ ՍԻՒՆԵԱՏ՝
ՌԻԽՏԱԽՈՐ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ (1337)

Սարգիս Արքեպիսկոպոս Սիւնեաց, ծառայումով Օրբելեան, կը գահակալէ Տաթեւի վանքի Աթոռին 1337 ին. իր գահակալութենէն քիչ վերջ, ուխտի կուգայ Ս. Երուսաղէմ, հաւատքով և ջերմեանդութեամբ կ'այցելէ բոլոր Ս. Տեղերը և մեծապէս կը գնահատէ Ս. Յակոբեանց միաբանական եղբայրութեան կողմէ Գրիստոսի Ս. Գերեզմանին և այլ տնօրինական Ս. Տեղեաց մասին կատարուած կարեւոր և բարեպաշտական աշխատանքները:

Արժան է յիշել թէ՛ Սարգիս Արքեպիսկոպոսի Երուսաղէմ այցելութեան՝ Ս. Աթոռայ գահակալին էր Վարդան Արեւելցի պատրիարքը (1331-1341), զրասէր և զօրժոնեայ եկեղեցական էր, որ մեծ ասպընջականութիւն ցոյց տուած է ուխտաւոր Սիւնեցի մետրապոլիտին. այս մեր Վարդան պատրիարքն էր որ 1331ին թելադրած և յորդորած է ծանօթ կրակեցի Ներսէս աբեղային՝ Ս. Հրեշտակապետի վանքին մէջ ընդօրինակելու բոլորազիր ձառնմիջի մը (թ. 282). դարձեալ կը յորդորէ կարագիտ քահանան ընդօրինակելու 1332ին նոյն վանքին մէջ Մեկն. կաթ. բրդոց ի Սարգսէ ձեռագիրը այլ տեղեկութիւններով (թ. 299):

Վերե յիշատակեցինք թէ Սարգիս Արքեպոս. Օրբելեան տունէն էր ծագմամբ. յաջորդած էր որդի Ջուլայայ Սեփաննո Օրբելեանի (1329), որմէ առաջ ալ կ'իշխէին Յովնաննէն Օրպել (1310) և Սեփաննո Օրպելեան (1286 + 1303), այս վերջինս էր որ միացուց երկփեղկուած Երկու Աթոռները՝ Տաթև և Նորավանք, այնպէս որ մէկ մետրապոլիտի մը իշխանութեան տակ կը կառավարուին երկու Աթոռները:

Բախտաւորութիւն է՝ որ զանուած է Սարգիս Արքեպիսկոպոսի նկարեալ պատկեր ՁԶԻ Թուրք, զբլագիր Մանրուսմ մատենանի մէջ, որուն հետ է Ներսէս եպիսկոպոս մը, հաւանաբար Սարգսի յաջորդը. նկարիչ Աւագը գրած է հետեւեալ ծանօթութիւնը. «Մեծ և ամենբնօնիկ մետրապո-

լիտն և արհիական զուխն այսմ նահանգիս Տէր Սարգիս(»), խնդրող լեալ, ... ի վաշելումն անձին իւրոյ Սրբազանի և եղբոր որդւոյ իւրոյ Յովնաննի» կուսակրօն քահանայի, որ բազում ժամանակս դեզերի յուսումն Աստուածաշունչ Հին և Նոր Կտակարանաց և արտաքնոցն ևս ... Այլ և եղաչեմ ... յիշել յամենայն սրտէ զարհական զուխն զՏէր Ներսէս, և զազգայինս նորա զամենայն. զհայրն Գրիգոր և զեղբայրն նորա Սարգիս սարկաւագն՝ ի Քրիստոս: Եւ զարձեալ կրկին աղաչեմ յիւնցէք և Աստուած ողորմի առացէք Ներսէս րաբունապետին, որ թուի որիչ յարհիական զխոյն, սորա անուն գրեալ է ի վերայ գըլխոյ միոյ յերկուց եպիսկոպոսացն նկարելոց միւսոյն անորոշ մնայ, այլ հաւանորէն Սարգիս, և յետ նորա կացեալ Ներսէս յաթոն, զոր ոչ գտի ոչ ի կարգի եպիսկոպոսաց Սիւնեաց և ոչ յայլ յիշատակարանս, ոչ յիշին և յաջորդք սոցա մինչև ի սկիզբն ժն. դարու՝ ցամա 70 (Տհ'ս Սիւական, էջ 20-21):

1306ին Կիպրոսէն ձեռագիր մազադար թեայ Սաղմոսարան մը նուէր կը շրջուի Ս. Աթոռին, այս ձեռագիրը գրչագրուած է Կիպրոսի ձիպս զիւղին մէջ Աբնդ հովանաւ Սրբոց Հրեշտակապետացն Գաբրիէլի և Միքայիլի: ձիպս գիւղը մօտ է Նիկոսիոյ, և յիշատակարանէն ալ յայտնի է թէ գրչագրութեան ծանօթ գրիչներ ձիպսի մէջ կ'աշխատակցին. նոյն գործին ուրիշ գրիչներ ալ նշանաւոր եղած են Կիպրոսի կանչուոր վանքը Ս. Աստուածածնի՝ Մաղու-

(*) Նկար պատկերին մէջ Սարգիս մետրապոլիտ, Երուսաղէմի ուխտաւորը զուխը ունի թագ մը՝ զագաթը խալով. հագած է շուրջաւ՝ շաքուած փոքր խաչերով. կը կէ եմփիորոն խաչազարդ և Աւետարան մը ի ձեռին. մետրապոլիտը ունի ազնուականի դիմապիծ մը: Միւս նկար պատկերը Ներսէս եպիսկոպոսին՝ որ յաջորդը պիտի հոյուր մետրապոլիտին, յար և նման է մետրապոլիտին, բայց գլուխը թագ չունի, այլ սպիտակ վեղար մը:

ստյի մէջ, ինչպէս նաեւ Ս. Մակարի մե-
նաստանին մէջ:

Վերեւ յիշուած ձիպոյի մագաղաթեայ
Սաղմոսարանը 32 տարի վերջ Սարգիս մե-
տրապոլիտ Սիւնեաց իր ուխտաւորութեան
առթիւ Ղերմազին փափաքանօք կ'ընդունէր
զայն անձնական գրամովը և կը տանի Տա-
թև, յետ ուխտաւորութեան: Այս մագաղա-
թեայ Սաղմոսարանի երեք յիշատակարան-
ները պիտի պարզենք, երկուքը կը վերա-
բերին բուն իսկ ձեռագրին, երրորդը զիրքն
ստացող ուխտաւոր Մետրապոլիտին: յետոյ
պիտի աւելցնենք Սարգիս մետրապոլիտին
մասին պատմական անխաբնէր:

Առաջին յիշատակարանը բովանդակու-
թիւն մ'է խորհրդական խօսքերու, և կա-
րեւոր տեղեկութիւններ Սաղմոսի գաղափա-
րին վրայ, ապա զետեղուած է «Հանգա-
նակ»ը, որ ունի հետեւեւ յաւելումը, յե-
տոյ ջերուած. «Հաւատարմք եւ ի Սուրբ
Հոգին յանելն եւ ի կատարեալն, որ է ի
հօրե որդւովն ցուցաւ, որ ընդ հօր եւ ընդ
որդւոյ փառաւորի եւ երկրպագի, որ խօ-
սեցաւ յաւրէնս»:

Կը կարծեմ թէ «ջերուածը» կարգա-
ցած է Ս. Աթոռայն ձեռագիրները ցուցա-
կադրող հանգուցեալ Տիգրան Զ. Թ. Սա-
ւալանեանց և կը զետեղէ հետեւեւ ծա-
նօթագրութիւնը. «Թուի յաւելուածս ըստ
նոր Հանգանակի Անաւարցեւոյն»:

Երկրորդ յիշատակարանին իմաստը հե-
տեւեւ է. այս Սաղմոսագիրքը զրի առ-
նուած է Հայոց 755ին (= 1306) Գրիգոր
Անաւարցեցիին հայրապետութեան և Թո-
րոսի որդի Լեւոնի թագաւորութեան օրով, և
որ նոյն թուականին ալ նոյնին օծումը
կը կատարուի: Սոյն Սաղմոսին ցանկացող
եղած է Սեփանոս քահանայն և իր տասնայ իր
արդար վաստակովը: Զեռագրողը կը խնդրէ
թէ անոնք որ կ'օրինակեն սոյն գիրքը կամ
կ'ուսանին անկէ՝ յիշատակեն Ստեփանոս քա-
հանայն, անոր Յովնանքեա եղբայրը, և անոնց
ծնողքը Միգդոն քահանայն, և իրենց մայրը՝
Սիպիլ: ... Հետ այս յիշատակագրի բուն
ցրչագրողն է Լեւոն երեքը և կը փափաքի
որպէսզի իր ծնողքը և ուսուցիչը Կոստան-
դին քահանայն ազանհաս եւ զանհամեմատ
գրիչը, և իր եղբայրը Սիոն քահանայն
ազանհաս գրիչը, որ եւ մանկագոյն խալկ կո-
տոր եղեւ եւ եթող ինձ եւ իմոցն վէր

մեծս... Այս գիրքը գրուեցաւ Կիպրոս
հոշակաւոր կղզիին ձիպս կոչուած գիւղին
մէջ, ճշնող հովանեաւ սրբոց հրէշտակապե-
տացն Գաբրիէլի և Միքայէլի...: «Եթայսմ
ամի եզ և Պայլ սրոյ՝ տէրն Կիպրոսիս»:

Յետագայ յիշատակարանը որ 32 տարի
յետոյ գրուած է, թէ պատմական տեսա-
կէտով բաւական հետաքրքրական է, զոր
արժանի կը համարինք հոս զննել, ուրկէ
կ'իմանանք որ սոյն պատմական Սաղմոսաց
մէկ ընտելը օրինակուելէն անմիջապէս
յետոյ իրբեւ յիշատակ զրկուած է Սուրբ
Աթոռ, թրեւս՝ իբր հարապատ օրինակ մը՝
գտնուելու համար Միաբանութեան ձեռքը,
իսկ Սիւնեաց մետրապոլիտն Տէր Սարգիս
ուխտի եկած ըլլալով՝ սաստիկ փափաքա-
նօք կ'ընդունի զայն անձնական գրամովը:

Այս Գ. Յիշատակարանին մէջ է որ գրի
առնուած է Սիւնեաց այս Սարգիս մետրա-
պոլիտին կենսագրական տեղեկութիւնները
զոր համառօտելով կը նշանակենք կարեւոր
կէտերը: Յիշատակագրողը Տաթևի այս
Արքեպիսկոպոսը կ'անուանէ «արհիական
քաւչապետ, մանաւանդ տանս Սիւնեաց,
և Պոսոմեթոնէս»: Սարգիս Մետրապոլիտ
Տաթևի ուխտին և Միաբան յայտաբերէ և
մենաստանեալու անձնուր ծառայողն ըլ-
լալով Երուսաղէմի Ս. Տեղեաց և Փրկիին
սիրագործ գերեզմանին կը ցանկար: Առ-
տուծոյ հոգւոյն առաջնորդութեամբ փու-
թապէս հասնելով փրկագործ Տնօրինական
Ս. Տեղեաց մօտ, անձկայի որչոյն բաղ-
ձանքները կը յայտնէր: Սարգիս Մետրա-
պոլիտ Երուսաղէմի Ս. Քաղաքին մէջ շատ
շնորհներ և արդիւններ ամբարած էր, և
կ'ստանայ այս զանօր և երգարանը, որ է
Սաղմոսարանը Դաւիթ մարգարէին, իր բա-
րեփայլելու հայրապետութեան առաջին տա-
րին: Որքան որ այս Սաղմոսարանը իր ար-
հիական անձին վայելք մը եղած էր, այլ
նաեւ անշինջ յիշատակ մըն էր իր ծնողաց՝
իր հօրը Հասանին՝ որ էր Սիւնեաց տան
մեծափառ իշխաններուն սերունդէն, և իր
մօրը տիկին Վախախին, և իր եղբորը պա-
յազատ և քաջագօտի Իվանէի, որ էր ամի-
րա և պետ երկրին Որոտան: Կը յիշատակ-
ուի նաեւ մետրապոլիտն եզբօր որդին կո-
րովամատ Յովհաննէս նորընծայ քահանայն
և նախաշար Պէլտ համալսարանին, ուր մեծ
շանքով և սիրով հետեւեցաւ իմաստութեան

և հաւատոյ սուրբ ծանօթութեանց ու ան եղաւ աշտոնակի վրայ դրուած աշխարհաւորայ ճրագ մը: Վերջնոյս եղբայրներն էին Հասան և Զաքարէ հաստաբարդուկ և հրապարակօր երիտասարդներ^(*):

Սարգիս Մետարապոյտի օրով Հայոց կաթողիկոսն էր՝ Յակոբ Բ. Անաւարդեցին (1327-1359), որ քրոջ որդին էր Դրիգոր Է. Անաւարդեցիին (1293-1307), որուն լատինամոլ ճիգերուն հնթարկուած է իր ազգականը: Եւ Հայոց թագաւորը՝ Լիււսն, ղեկորորդ ի կարգս թագաւորաց Լիւսնեանց: Սիսական տանտէրութեան Հայոց եւ Վրաց մեծ սպարապետ՝ թագաւորմ իշխան Բուրթլին և անոր ծիրանեծին զաւակներն են Պիզգին և Իվանէ, որոնք իրենց հօրը բարեպաշտութեամբ նշմանող էին: այսինքն խոհականութեամբ, արքունիաց մէջ յառաջադէմ և մեծապառ: Շղի մեծամեծա արար տէր երեսաց սոցա: Անոնք որ այս Ստոյտարան երգարանին կը հանդիպին կամ կ'ընդօրինակեն զայն, պէտք է սողորմի ասել և թողութիւն յանձնաց խնդրին յանաչառ տուողէն: Այս յիշատակի մատենը Սարգիս Մետարապոյտի վերջնաստացութեան ժամանակ Յարթական թուականն էր 222 (786-1337) և փոքր չըրջանի թուականն, որ և ստրկաւագագիր կը կոչուէր, ՄՄԴ, և Գրիստոսի փառք միշտ:

Այս յիշատակարանին բովանդակութիւնը համառոտաբար լրացնելէ վերջ կը բացատրենք յիշատակուած քանի մը անունները: Կը յիշուի Սարգիս Մետարապոյտին յատուկ տիտղոս մը Պոսոօֆերոնէս անունով, ըստ Հայր Արիւստի, այս անունը յունարէն կը նշանակէ Հոգացող (Տ'ս Սիսական, էջ 19): Այս մասին Սիւնեացի պատմիչը մանրամասն կը յիշատակէ, ԺԳ. զարուկ կատարուած էր անոր ձեռնադրութիւնը և պատուուած

էր կաթողիկոսէն և Լիւսն Բ. Ռուբինեանց թագաւորէն, «կորագեալ յաստիճան մետարապոյտութեան, և կոչել Պոսոօֆերոնէս Պատրիարքին Հայոց», սոյն Սարգիս Մետարապոյտին ալ ի վերջոյ կը շնորհուի նոյն պատուանունը իբր մետարապոյտ Տաթևի վանքին:

Այս յիշատակարանին համաձայն Սարգիս Մետարապոյտի հայրը կը կոչուի Հասան «որ է յազգէ և յազնէ մեծափառ իշխանաց տանն Սիւնեաց»։ Ժօրը անունը Տիւրին Վախախ, եղբայրը Իվանէ, որուն զաւակը՝ նորընծայ քահանայն Յովնանէս, որ է Ռուսնեցին, 1337ին Սարգիս Մետարապոյտին հղջօր Իվանէի զաւակը, (տես Սիսական, էջ 217):

Սիսականի Նորաթանքին մէջ Բուրթլին եւ զաւակները կը կառուցանեն հուլիսկայ եկեղեցի մը որ 1840 թուականին երկրաշարժէն կը հրծածուի, բայց անոր փլատակները ցոյց կուտան Բուրթլեան տաճարին հոյակապ զեղեցիկութիւնը: շինութեան արձանագրութիւնը տակաւին կը կարդացուի աւերակներու վրայ, որ է այս. «Կամաւն Աստուծոյն Կարոն Բուրթլի իշխանաց իբրան եւ ամուսին իմ Վախախ եւ ուղիք իմ Բեկեմ եւ Իվանէ կանգնեցաք զեկեղեցին ի մեր հալալ արդեամբ» (Տ'ս Արարատ, 1890, էջ 44, Քաջբերուի):

Յիշատակարանը ի վերջոյ կը յիշէ հայեցի երկու տումարները, մին՝ Յաբեթական, 222 (786 = 1337), իսկ և Սարկաւագագիր տումար, ՄՄԴ (254), և կը վերջացնէ Յիշատակարանը:

Յիշատակարանս գրողը զանց կ'ընէ Հայոց լուսաւորութեան բուականը. պէտք է գիտնալ սակայն թէ երբ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչը Հայաստանը լուսաւորեց քրիստոնէական լուսով՝ հայերը ասոր յիշատակը յաւերժացնելու համար՝ այդ օրէն (1586 տարի առաջ) սկսան թուական գործածել, սակայն այդ թուականը միայն գրագիրներու մէջ գործածուեցաւ և այն՝ չափ կարճ ժամանակ:

Գալով հին տումարական թուականին՝ գոր կը գործածէ յիշատակարանին գրիչը, սա մտքով թէ Հայերը Լուսաւորչէն յետոյ սկսեցին Անդրեաս Բիւզանդացիին դրած 200 ամալ չըլմանը գործածել, որուն լրաննչէն վերջ Զատիկ տօնը խախտուեցաւ և

(*) Յօդորդ է ազգային պատմիչ եպիսկոպոսին՝ Յովնանէս Օրբիլան՝ որ իշխանական պերճութեամբ վարէր յոյժ քան զեղբօր որդի հաւան իւրոյ, որ յիշի թողեալ յիշատակի ք Տաթև, իսկ իւր յայրըն և տունակից Սարգիս եպիսկոպոս՝ գործութեամբ յիշի և վաղագոյն քան զեպիսկոպոսութիւնն (1337), «գղով սպասաւոր սուր ուխտիս եւ աստուածաբան մեծասանի», յորում ժամանակի վարժէք անդ և եղբորորդին իւր նորընծայ քահանայն Յովնանէս ալն է հռչակեալ Որտանցին, որ՝ սրպէս տեսաք, բազում ամօք յետոյ շինեաց զձառնակատունն (Սիսական, էջ 237):

այդ առթիւ ազգին մէջ չփոթութիւն ծագեցաւ: ուստի Գրիստոսի 551 թուին Նզիվարդեցի Մովսէս երկրորդ կաթողիկոսը ժողով կազմելով Դուին քաղաքին մէջ, կորգաւորեց մեր տոմարը և նոր թուական սահմանեց, որ կոչուեցաւ «Հայոց մեծ թուական», և որ մինչև այժմ կը գործադրուի ազգին մէջ, ան կը սկսի Գրիստոսի 552 թուի Օգոստոս 11ին, որ օրը Հայոց առաջին ամսի՝ այն է՝ Նաւասարդի՝ առաջին օրը գրուեցաւ: Մեծ թուականը նոյնքան ամիսներ և օրեր ունէր, որքան և Հայկայ հին թուականը:

Գալով Սարկաւազաղիի տումարին՝ հետեւալ բացատրութիւնը կը տրուի թէ եկեղեցական տօները կանոնաւոր տօնելու համար՝ այդ տարիներէն ոչ մին ալ յարմար չէր, որովհետեւ այդ տարիներու հաշուով միեւնոյն տօնը ամէն տարի միեւնոյն օրը չէր պատահեր, այլ զանազան օրեր, այդ պատճառով ալ հարկաւոր էր մի անշարժ տարի ունենալ, և որը հաստատուեցաւ Յովհաննէս Սարկաւազ կոչուած գիտնական վարդապետի աշխատութեամբ: Ան 1116 թուին մեր տոմարը վերանորոգեց և նոր թուական սահմանեց, որ կոչուեցաւ Փոքր կամ Սարկաւազաղիի և կամ Յայսմաւուրաց: Յովհաննէս կարգադրեց որ ամէն տարի աւելցող գրեթէ 6 ժամերէն չորս տարուան ընթացքին մէջ գոյացած 1 օրը աւելցուի Աւելեաց ամսի 5 օրերուն վրայ, և այդպիսով Յուլեան տոմարի նման Հայոց տարին ևս՝ չորս տարին մի անգամ նահանջ ըլլայ: Այդպէս ալ ան դասաւորեց եկեղեցական բոլոր տօները Յայսմաւուրցի մէջ, որոնք անշարժ կը տօնուէին ամէն տարի (Տե՛ս Տոմար եւ Տօնացոյց, էջ 10-11, Գիււտ չհնչ. Աղանեսանց):

ՄԿԻՏԻՉ ԱՐԳԵՊՍ. ԱՂԱԽՆՈՒՆԻ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅ ԼԵԶՈՒԻ

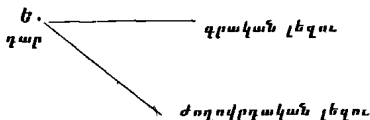
ՄԻՋԻՆ ՀԱՅԵՐԷՆ(*)

Ըստ որում բարեշրջութիւնը կանգ առնել չգիտէ, հետեւաբար հայերէնը կանգ առնելու չէր նաեւ Արծաթէ դարի շրջանի վրայ և շարունակելու էր իր բնական ճանապարհը, հետզհետէ զարգանալով կամ փոփոխուելով: Այստեղ յառաջ էր գալիս մի նոր հանգամանք: Ե. դարի հայոց լեզուն՝ որ Մ. Մենարպի և իր անմիջական յաջորդների ձեռքով արձանագրուել էր գրքերի մէջ, հաստատուն ու անփոփոխ մնում էր նոյն գրքերում. եկեղեցին անձեռնմխելի պահում էր նրան իր բնական գրքերի լեզու և աշակերտներն ու ապագայ հեղինակները սովորում էին գրորցում իրրեւ օրինակելի լեզու: Երբ նրանք պէտք էին ունենում գրի առնելու իրենց մտքերը, աշխատում էին որքան հնարաւոր էր իրենց, հետեւել այդ օրինակելի լեզուին: Այսպէսով Ե. դարի լեզուն ոչ միայն Ե. դարի գրուածքների, այլ և հետզհետէ իւրար յաջորդող դարերի գրուածքների մէջ մնում էր անփոփոխ, ենթարկուելով միայն անհատական ոճային փոփոխութիւնների և մերժելով ամէն օտար նիւթական ազդեցութիւն: Ընդհանուապէս ժողովրդական լեզուն, որ Ե. դարում նոյն էր գրական լեզուի հետ, մի կողմից բնական աճումով եւ միւս կողմից օտար ազդեցութիւնների տակ՝ հետզհետէ փոխում էր ազատօրէն, այնպէս որ գրական անփոփոխ լեզուի և ժողովրդական յարափոփոխ լեզուի միջև տարբերութիւնը քանի զնուած մեծանում էր:

Երկու լեզուների ընթացքը մենք կարող ենք պատկերացնել մի սուր անկումով, որի զաւաթը Ե. դարն է, ուր գրական և ժողովրդական լեզուները նոյն են. սուր անկեան հորիզոնական կողմը ներկա-

(*) Վերին աստիճանի իր ամենակամօքնամբ համար, կր փափարկեմ ՍՄՈՒՆ ընթերցողներում ներկայացնել մեծամունդ հայազէ Պրոֆ. Անառեանի թետուրիւն Միջին Հայերէնի վրայ, առնելով գրայ իր «Պատմութիւն Հայ լեզուի» գործին, որ քանի մը տարիներ առաջ վարձատրուեցաւ: Սերոբ Թարգմանչաց Դուրեան՝ մշտանակէն: ԽՍԻՆ.

յացնում է զբաղան լեզուն, որ սկսած Ե. դարից մինչև անտիոզ ժամանակներ մնում է անփոփոխ. իսկ շեղ կողմը ներկայացնում է ժողովրդական լեզուն, որ հենց Ե. դարից անմիջապես յետոյ սկսում է հեռանալ և այդ հեռացումը (կամ անկեան բացումը) քանի՜ գնում մեծանում է, մինչև հասնում ծայրայեղ չափերի:

Այս պատկերը գիտելուց յետոյ՝ ըստինքեան անտիոզի է դառնում այն հարցը թե՛ Ե՛րբ սկսուեց ժողովրդական հայերէնը, Այսպիսի սահման չկայ: Սկզբնական շրջանում երկու լեզուները այնպես մօտիկ են միմեանց, որ զրիթէ խորութիւն չկայ դեռ: Զանազան հին հեղինակների մօտ պատահած ինչ ինչ հասարակ բացատրութիւնները ոմանք կամարում են աշխարհաբարի առաջին հետքերը՝ իրաւացի կամ անիրաւ կերպով: Այսպիսի հետքեր ունին Փաւստոսը՝ նոյն իսկ Ոսկեդարից և Փարպեցին՝ Ե. դարի վերջից: Իրաւացի կամ անիրաւ եմ ասում այն պատճառով՝ որ նախ այդ ժողովրդական ձեերից ոմանք կարող են ձեռագրերի մէջ յետին նորմութեանց արդիւնք լինել (ըստ որում Ե. դարից հայերէն ձեռագրի հասած չկայ եւ ամենահին հայ ձեռագիրը Թ. դարից է), իսկ ուրիշներ նոյնիսկ հին հայերէնի մասնակի ձեերն են, որ յետոյ ժողովրդական լեզուն իրեն սեփական է դարձրել: այսպես անկ մասնիկը, որ գտնում ենք օսկեդարեան աւագանի բառի մէջ, բայց յետոյ դառնում է ժողովրդական լեզուի յօգնակիլ մասնիկ: Առաջին հեղինակը որ ժողովրդական ձեերի այնքան մեծ խառնուրդ է երեւան հանում, որ կարելի է արդէն ժողովրդական գրող համարել, դա Յովհաննէս Մամիկոնեանն է, Տարօնի եպիսկոպոս, է. դարից: Ահա մի նմոյշ նրա հայերէնից.

«Եւ յղեալ (Մարտո՛ր որդին Գալլ վահանի) առ Պարսից թագաւորն խորով եւ ասէ: Տուր ինձ երկոտասան տարւոյ հրկ, որ զօրքդ ըստ չիմ երկրիս զխումն և զհացն կերան և զփալսոն այրեցին, և զլըոյ՝ զոր

արբին զգինն և զտաճարացն զգինն՝ զոր իմ հայրն այրեաց վասն քո Գալլ վահան: Եւ դարձեալ զտապոնի գինսն վաթսուն հազար դահեկան, որ զքո զօրացն զգլշահոտ հալածն և զարիւնաթաթախ հանդերձսն յուսանայ տուաք և ագաք: Ապա թէ ոչ, դամ հարեւր մարդով ի վիրայ քո և զամենայն պարսիկս գերեալ ի Տարօն ամեմ և ի քո աստուածքդ շուն խառանեմ, որ փոխանակ դոցա հաջին ի ձեզ՝ Արդ փութով՝ զոր ինչ ասացի քեզ, արձակեա. ապա թէ ոչ, տեսնես թէ զինչ անցք անցանին ընդ ձեզ:

Իսկ Սուրեն քանի՜ իմաստուն այր էր, ասէ. Ով բարեպաշտ և հօր իշխան, թէ և զշուն դարապատիւր քո արածել տայիք, գեռ պարծանէ մեզ՝ որ ի գրանքում կայաք, թող թէ այժ արածել: Բայց թէ լսէք մեզ, առէք ի մէնջ հարեւր հազար դահեկան և երկու հազար ուղտ և վեց պարսիկ ձի. և մեզ տուր տուք զայս կինս և զմանուկս: Իշխանն ասէ. Չայն որ բերեալ են այդ մեր է. զի զքո զուլիդ կտրեմ և զոր ունիս՝ յիս առնում: Բայց թէ դոքա քեզ պիտոյ են, դուք խառնեալ լեր և կնքեաց, և զիս առ և ի պարսիկս գնա, և դոքա քեզ. ապա թէ ոչ, ձեզ ալ նաւ իմացէք: Իսկ Սուրեն գրեալ ետ զհարեւր հազար դահեկանսն և զուղտոն և զձիսն առաջ և ասէ ցիշխանն. Աւագիկ և տուրսդ: Իսկ նա ասէ. հաւանիմ տրոցդ, բայց հարեւր և ութսուն հազար փայտ և տարեալ ի Բարքէոյ, և չորեք հարեւր հազար դահեկանի խոտ են կերեալ ի դաշտէդ, և վաթսուն հազար դահեկանի՝ որ զեղն և զեղջերու և զնապատառ երկրիս սրտացեալ են և կերեալ: Ղլըոյ և զհացի զինն թողում: Բայց զանոյշ գինին Ասորոց և Սալմայ և ՂՄոխրայ այս երկու տարի է որ յինէն կտրեալ էին, և ինքեանք արբին, զայն թող տան. և զվեց գաւառին հարկն՝ զոր առեալ են, և զքաղաքին մուտսն զոր կերեալ են չորեք հարեւր դահեկան, զայդ ամենայն թող բերեն. և դու քրիստոնեայ լեր և զիս ի պարսիկս տար և դոքա քեզ» (Մամիկ. էջ 36-38):

Յովհ. Մամիկոնեանից աւելի նշանաւոր է նրանից երկու դար յետոյ ծաղկող Ծապուհ Բագրատունին որ գրել է Աշոտ Ա. ի և Բագրատունի հայք պետութեան զինմարտութեան պատմութիւնը, Հեղինակը զինուորական լինելով՝ իր այս աշխատութեան մէջ

չի հետեւել վարդապետների լեզուին, թող
գործ է ածել ամբողջովին ժողովրդական
լեզուն: Ահա թէ ի՛նչ է գրում Յովհաննէս
պատմադիրը (կթղ. 897-925) նրա մասին.
«Զի թեպէտ ստուգութիւն օտմանական
բանի բացատրութեան և զբողոքովին բաժա-
նում ապացուցից ոչ կարացեալ ըստ քեր-
թողական հրահանգացն համառօտաբար ըն-
ծեռել, սակայն ըստ իւրուքն ժամանակի
ընտանի գողով նորա գրուցացն ամենայնի՝
գեղջիւկ բանիւ բաւական քիչ տայ պատ-
ճառս տեղեկութեան» (էջ 167)։ Դժբախ-
տաբար Շապուհի այս գործը կորած լինե-
լով՝ չենք կարող գաղափար կազմել նրա
և նրա միջոցով ժամանակակից ժողովր-
դական լեզուի մասին: Բայց ինչ էլ լինի,
այն ժամանակի ժողովրդական լեզուն գեռ
այնքան տարբեր է մեր այսօրուայ աշխար-
հաբարից և դեռ այնքան մօտ գրաբարին,
որ մենք կարողալն գրաբար պիտի համա-
րէինք:

Ահա Շապուհից մի դար յետոյ Գրիգոր
Նարեկացու տալերից մի նմոշ, որ թէեւ
ժողովրդական լեզուով գրուած, բայց գեռ
բաւականին գրաբար է.

ՎԱՐԴԱՎԱՌԻ ՏԱՂ

Այդ սօս ու սօսախ ծառեդ
Վարդազուն սոսս արձակեցին.
Այդ նոն ու բոլորդ արօսդ
Ջարդ առեալ վարդն եռեանին:
Շուռանն շողեր հովքին,
Շողեղդեր դէմ արեգականն.
Այն հիւսիսային հաւեմ,
Նով հարեալ գոհար եռեանին.
Յայն հարաւային լեռնն,
Քաղդ օգով ցօղեր եռեանին.
Շուռանն շաղով լցեալ
Շող շաղով եւ շաղ մարգարեով,
Շաղն յամպեմ, ամպն յարեգակնէն,
Ասեղեմ ամեն շուրջ առին,
Դէմ լուսինն գունդ գունդ բոլորին,
Գունդ գունդ խաչաձեւ գնդակ,
Թօրինուած երկնից եռաշնակ:

Քրական լեզուի և ժողովրդական լեզուի
տարբերութիւնը մեծագոյն չափերի է հա-
նում ԺԱ. դարից յետոյ, որ զուգահեռապէս
է թրքական արշաւանքներին և տիրապե-
տութեան և միեւնոյն ժամանակ հայ պե-

տական կենանքի քայքայման Հայաստանում:
Յաջորդ գլխում մենք մանրամասն պիտի
խօսինք թուրքերէնի ազդեցութեան մասին
հայերէնի վրայ: Այստեղ այն միայն ասենք
որ ժողովրդական լեզուի հետզհետէ աճող
տարբերութիւնը թրքական ազդեցութեամբ
այնպիսի մի նոր թափ է ստանում, որ այ-
լեւս խօսակցական հայերէնի ու գրական
հայերէնի տարբերութիւնը շատ մեծ է
դառնում: Նրանք տարբերում են մի-
մեկանցից ոչ միայն բառերով, հոլովներով,
խոնարհումով ու ոճերով, այլ և հա-
մաձայնութեամբ և շարադասութեամբ.
խօսակցական լեզուն աղաւաղել փոփոխել
է շատ բառեր, ստեղծել է նորերը, օտար-
ներից վերցրել է առատ բառաւորներ և,
այդ բոլորը չկայ գրական լեզուում. հոլով-
ներն ու խոնարհումը պարզւել են, փոխ-
ուել, նոր կանոններ են աւելացել, բացա-
ռութիւնները ջնջուել են, մինչ դեռ գրա-
կան լեզուն տեղեկ չէ այս բոլորից. վեր-
ջապէս շարադասութիւնը հակառակ շարքն
ունի այժմ, բայց գրական լեզուն ձուռն
այնպէս, ինչպէս առաջ էր: Երկու անշուտ
լեզուների գոյութիւնը այլեւս փաստ է և
հարկաւոր է որոշել նրանք միմեանցից.
գրական լեզուն ստանում է գրաբար ա-
նունը, իսկ ժողովրդական լեզուն կոչ-
ւում է գունդիկ, մթին լեզու, գեղջիկ բան,
աւմկօրէն, սովորական խօսք, աշխարհ-
հական խօսք, աշխարհաբար: Այս բա-
ռերի հնագոյն գործածութեան պատահում
ենք Համամ Արեւելցու (Թ դար) Քերական-
նութեան մէջ. «Մեքական է բառս ըստ
մթին լեզուաց. ի վաղիւն... զոր գունդիկ-
քն յեղուց ասեն (էջ 265, 271)»: Յովհան-
նէս կաթողիկոսը իր Պատմութեան մէջ
Ստեփաննոսի համար խօսելով ասում է. «Որ
Կոնն ի ռամկաց սովորական խօսից անուա-
նէր» (էջ 165): Աւելի յետոյ այս բառերը
աւելի յաճախ են գործ ածուում: Այսօր
լեզուաբանութեան մէջ զանազանութիւն է
գրում այս շրջանի ժողովրդական լեզուի
և արդի ժողովրդական լեզուի միջև առա-
ջինը կոչւում է միջին հայերէն (ըստ սմանց
ստորին հայերէն), երկրորդը աշխարհաբար
կամ նոր հայերէն, հակադրութեամբ գրա-
բարի կամ հին հայերէնի:

Թէ գրաբարը այլեւս անհասկանալի էր
ժողովրդին՝ վկայում է Յմբատ Գունդըն-

տապալիր Դատաստանագրքի յառաջաբանում.

«Ես Սմբատս անաթան և միզաւոր ծառայոյ Աստուծոյ, որդի Կոստանդէայ թագաւորահօր և եղբայր բարեպաշտ թագաւորին հայոց Հիթմայ, բազում աշխատանօք աշխատանքայն ի Դատաստանագրքս ծերացաւ մօտք. վասն զի այլապէր պատճառ էր և հեռապած ի հին հայ բառէն ի նորոյն՝ հայնց որ իսկի չեն ի հասկնալ և ոչ յօկտել գայր։ Եւ ես բազում աշխատութեամբ փոխցի զսա ի հին և ի դժւարաբառ և յանասկանալի գրոց ի մեր հեշտայուր և ի սովոր կական բառս, ի թրականութեանս Հայոց ԶԺԴ ամին» (1265)։

Սմբատ Դատ. հրտր. Քարստ, էջ 13։

Ասօքը վերաբերուած է Մխիթար Գօշի Դատաստանագրքին, որի լեզուն, ինչպէս նկատուած է Յովնանեան, «Հետադատութիւնք նախնեաց ռամբօրէնի վրայ», Ա. էջ 35, այնպէս պարզ ու հասարակ գրաբար է չունենալով շատ ուրիշ հնդկական իւր թիւն բառերն և ուսուցիկ ոճը։ Յայտնի է նոյնպէս որ Դատաստանագրքը (այսինքն օրէնքներէ ժողովածուն) ժողովրդի հասարակ խաւի համար է, այլ օրէնսդէտներէ, եկեղեցականներ և պետական պաշտօնեաների համար։ Եւ սակայն այդ պարզ գրաբարը նոյն իսկ այս բարձրաստիճան մարդկանց համար այնպէս անհասկանալի էր ԺԿ դարում, որ Սմբատը ստիպուել է թարգմանել, իբր թէ մի տարր լեզուի մասին լինէր խօսքը։ Լեզունը օտարերութիւնը նոյն իսկ գրադիցրել է մեր հին հոգեւորականներին, որոնք հարց են տւել թէ ի՞նչ արժէք ունի գրաբար աղօթքը շինականի համար, որ լսուած է առանց հասկանալու կամ երգում ու մըրմնջում է առանց հասկանալու։ Անա թէ ի՞նչ է առում այս մասին Գրիգոր Տաթևացին իր Քարոզգրքի մէջ, Զման հատոր, գլուխ ԶԺ. էջ 363 ա. «Այլ աստ հարցումն լինի, թէ ոք յորժամ յաղթած կենայ և ոչ հասկանայ զաղօթն իւր, և ոչ հասկանայ զքահանային իր իրթին բառով է, կամ այլ լեզուով, զինչ օգուտ է նմա թէ ուչ զնէ։ Պատասխանեն վարդապետք և ասեն, թէ յորժամ շինական ոք կայ յաղթած կամ լսէ զաղօթն քահանային թէ սուրբ օրտիւ և հաւատով լինի, ոչ է անօգուտ, որպէս թէ ակն մի պատուական ականի ի ձեռս չի-

նական մարդոյ՝ որ ոչ գիտէ զգինն. և այսուայ զակն ի ձեռս մարդոյ մի օտաւֆի որ գիտէ զգինն. որչափ արժէ ի ձեռն օտաւֆին՝ նոյն չափ արժէ ի ձեռս շինականին, թիպէտ ոչ գիտէ զգինն։ Նոյնպէս աղօթք ի բերածի իմաստնոյն որ հասկանայ և ի բերած շինականին որ ոչ հասկանայ, ի սուրբ սրտէ ընդունելի են և միապէս առնուն զվարձս։

Հարցը ճիշտ այն է որ 500 տարի յետոյ պիտի բարձրանար լուսաւորչական և բողոքականեկեղեցիներին միջև, այս անգամ մի քիչ ունի յալոյ լուծում տառալով քան ծառայութեան ժամանակ, այն է յառաջ բերելով Ս. Գրքերի աշխարհաբար թարգմանութիւնը զոնէ հայ ժողովրդի բողոքական հատուածի մէջ։

Այն ժամանակ, երբ ժողովրդական լեզուի և գրական լեզուի միջև տարբերութիւնը շատ մեծ էր և ուսման ղեւ կարող էր գրագետի լեզուն հասկանալ, գրադէտները երբեք չէին տեսնում զիջելու իրենց գիրքերը և իրենց ատենքի գրաւոր բացատրութեան համար ուսման լեզուին դիմելու։ Այլ բան էր անշուշտ բերանացի խօսակցութիւնը, որք հարկէ էր կարող ուրիշ ձեռով լինել քան խօսուած ժողովրդական լեզուով։ Դարերի ընթացքում երկու լեզուներին տարբերութիւնը հետզհետէ ստուկանալով՝ նրա հետ էլ գրական լեզուն հասկանալը աստիճանաբար դժուարացաւ. իսկ երբ այդ տարբերութիւնը վերջապէս այնքան մեծացաւ, որ այլեւս անկարելի էր իւրար հասկանալ, նրանք՝ որ պէտք ունէին ուսմանի դիմելու, ստիպուեցան նաև գրաւորի մէջ նրա լեզուին դիմելու։ Այսպէս սկսուեց միջին հայերէն գրականութիւնը։

Միջին հայերէն գրականութեան հնագոյն յիշատակարանը Վահրամ Ապարապետի որդի Գրիգորի պատմական դեղագիրն է 1037 թուից, գրուած ԲԺ, Բուսայիդի ձեռքով։ Անա այդ գրուածքը։

«Վասն լերգացաւի որ ի ջերմութենէ ցաւի, և զայն գրենք որ Գրիգոր Վահրամ որդին իւրն արար և այնով յաջեցաւ յայնժամն ինչ նմայ լերդն ի ջերմութենէ ցաւեցաւ, և զնաց ի Մուֆարդինն ի ՆՁՁ (-1037) Թուականին, և Բուսայիդ ԲԺԷԿն զայս արար նմա և յայտով յաջեցոյց։ Եւ նմային նշանքն այն էր՝ որ Թիկուէն և Ժֆոյ բազումն ցաւէր և ձեռքն ծանրանալ, և

և ընդ կողքն ի ներս խոցոտէր դէպ ի յետի կոյսն որ կողքն հատանի: Երբ ալ գեղին պառկէր՝ խիտ ցաւէր և ջերմանայր: և գիւնին և այլ տաք իրքն ինչ ուտէր՝ խոտացնէր: Ապա ինչ այտ ցաւտ նմա գիպաւ և նա ի Մուֆարդինն հաց, որչափ ձմեռնաւուրք էր՝ բժիշկն չարար նմա զեղ, ասէր՝ թէ յայս աւուրքս դեղն չօգտէ, զի մարդն այնք սառուցած լինի զերդ հողն և չօգտէ՝ ինչուր լքի՝ բարի (բայց) հով բմբխաւտան տայր՝ զերդ ծորի, զերդ նսան, զերդ սքնքրին յամէն աւուր: և կերակուր զայն տայր զոր ախորժական լինէր:

Ապա երբ գարնանայինն մտաւ՝ զայս նմայ քառասուն աւուր նուսխաթ գրեց, և զամէն աւուր զգեղ և զկերակուր ուրիշ ի գիր երան, և այնք ստաց՝ թէ զայտ նուսխաթնիթ որ ի ժողով եմ ածել և քեզ համար ընտրել և ի գիր հանել, զկերպն ուժովացնէ և զցաւեան տանի, և զայն շոքն որ ի լերդէն ի վեր ի թիկունքն է յինել և ի ցաւեցնել՝ զայն կտրէ և զանձն զալարեցնէ և գիրացնէ, և զոմքն և զմտավայրքն ի սրտն (հանէ): Արդ՝ ինչ գարնանայինն մտաւ և Հոգի ամուսն տասն էր, յառաջ արար նմա զեղ տալոյ: Անջի գեղ՝ զայս ալրաս երես, որ զկերպն ուժովացնէ և հովացնէ: Առ . . . Բզրդատան ի շրջ շաղէ՝ զգեղ այլ տկրասի ռասմէ՝ այնք որ ջրի չլինի խիտ, և բլթնի արա՝ զամէն բլթի դրամ մի, և ի մաղի վերայ շարէ և շուք ընդ արեւ չորացու: Եւ ան յիւրմէտ հինգ օր հետ իրաց՝ յամէն յեգեն արեւահարուցն: և երբ յառուլ լինիս ճառանելու լինիս՝ այս նշանօք զուգէ: Առ յիւրմէզ դրամ մին և մանր աղա և առ տասն դրամ նուան սքնքրին և հինգ դրամ յուսնապի բմբխի . . . զայսոց յերար խառնէ և զաղցած ակրաստիններս ի կթղայն ած: և յբմբխոյդ քիչ մի վերայ ած, խառնէ որ արորի, և քիչ մի այլ կաթեցո և այլ արորէ: յնուամ (յետոյ) զբմբխիդ զամէն ի ներս արկ և խառնէ և խմէ և երեսուն դրամ հով ջուր արկ և խառնէ և խմէ:

Եւ պահ մի կաց և ձի հեծի, և ի շուրջ եկ ի նուխատեղ և ի կանաչի: և զարձիր և ի բաղնիս մօտ, բարկ յամէն օր մի՝ մտել ի շաքաթն երեք օր հերիք է . . . Եւ երբ մտեա՝ յուշիկ մարմնէ տուր, և շատ ջուր արկ ի վերայ եղկ . . . և ի ներսն շատ մի յմտել: և երբ յեկնել լինիս՝ զանձնդ մանիւ-

չակեղով օծնէ: Եւ երբ ջուրն ի զուգել լինին՝ այս նշանով զուգէ . . . այնք որ ինչ ի ներս մտեա՝ ինչուր վրէն թանուի . . . և ի ներս նիտտ այնչափ որ վատուծիս ոչ, և երբ ելնես՝ քիւրքն մանիշակեղ հասո: պառկիր պահ մի և հանգիր, և ի ցրոյոյ պատրաստ կաց: Եւ ինչ ի ջրէն եկնես եւ զայս ամէն անհա՝ այնք արա որ օր հասաւ բակ լինի, յնուամ հաց կիր և զհացն միաւ մաղ տուր առնել: . . . Եւ զայս ամէն զինչ դրած է՝ հինգ օր արա զգեղտ և զկերակուրտ: և յետ հինգ աւուրն փոխէ և զայս արա զոր այժմ գրենք: »

Այստեղ երբ խօսուած ենք միջին հաշիւն զբաղանութեան սկզբնաւորութեան մասին և երևան հանում նրա հնագոյն յիւշատակարանը, պէտք չէ բնաւ հասկանալ միջին հայերէն բանաւոր լեզուն, որի ծագումը շատ աւելի հին էր քան զբաւորը: Այստեղ էլ երևայթը նոյնն է, ինչ որ Ոսկեդարի գրականութեան և աշխարհիս բոլոր լեզուներու զբաղանութեանց համար, որոնք միշտ սկիզբ են առնում որեւէ խօսուած ժողովրդական լեզուից և բնականաբար միշտ աւելի նոր են քան այդ խօսակցական լեզուն:

ԺՌ. դարի երկրորդ կէսից միջին հայերէն գրականութիւնը մեծ զարկ է ստանում. հրապարակ են իշխում այնպիսի նշանաւոր գրողներ, ինչպէս են Ներսէս Շնորհալին, բժշկապետ Մխիթար Հերացին իր Զերմանց միսթարութեամբ, աւելի յետոյ Սմբատ Սպարապետ որ գրել է Տարեգրքը, Դատաստանագիրքը և Անսիփ Անտիոքայեան: Թուրքիկեանց տրուութիւնը իրեն պաշտօնական լեզու է ընդունում միջին հայերէնը, ինչպէս որ եկեղեցին պաշտօնական լեզու էր ընդունել զբաւորը: Մեր թագաւորական գիւնանատնից հրատարակուած զանազան հրովորտականքը, արտօնագրերը, առեւտրական դաշնագրերը, մուրհակները և այլն, որոնք մինչև այժմ ցանուցիւր մընում են, բոլորն էլ միջին հայերէնով են: Նոյնիսկ նշանաւոր եկեղեցականներ, ինչպէս Ներսէս Լամբրոնացի, Վարդան Արեւելցի, Գրիգոր Կաթողիկոս Անապարդեցի, Յովհաննէս Երզնկացի եւն. երբ դիմում են թագաւորին կամ իշխաններին, ստիպուած են լինում գրել միջին հայերէնով:

Նկատելի կէտը այն է որ միջին հայեւ-

րէնը թէ և պետական ու միասնամայն ժողովրդական լեզու, այնու ամենայնիւ չի կարողանում վերացնել գրաբար գրականութեան գործածութիւնը, ինչպէս այս շրջանում, նոյնպէս և յետոյ երկար դարեր շարունակ: Երևոյթը ճիշտ նոյն է, ինչ որ Եւրոպական ազգերի գրականութեան մէջ, ուր տեղական լեզուները կողքին և աւելի մեծ չափերով ծաղկում էր միշտ լատինարէն գրականութիւնը: Մեր մէջ էլ երկու կողմ և գրականութիւնը ապրում են կողք կողքի: Նոյն իսկ միեւնոյն հեղինակը մերթ գրում է գրաբար և մերթ միջին հայերէն: Այսպէս Շնորհալին իր առակներն ու հանելուկները գրել է միջին հայերէնով, բայց իր Ընդհանրականը, Յիսուս որդին և ուրիշ գործեր՝ իբրեւ աւելի բարձր նիւթ ունեցող գործեր, գրում են զուտ գրաբար լեզուով:

Այսպէս ուրեմն ծաղկում ու զարգանում է հին հայերէն գրականութեան կողքին նաև միջին հայերէն գրականութիւնը, որ գերզանցում է միւսից իր քաղմագանութեամբ, մեծ ծաւալումով, պետականութեամբ եւ ժողովրդականութեամբ: Մինչդեռ գրաբար մատենագրութիւնը երևան էր հանում միայն կրօնական ու պատմական գործեր. միջին հայերէն գրականութիւնը երևան է հանում բացի սրանցից նաև գիտական գործեր, բժշկութիւն, անասնաբուժութիւն, քիմիա, երկրագործութիւն, արհեստագիտութիւն, օրէնսդատութիւն, գիւշանական, աստղաբաշխութիւն, տոմարագիտութիւն, խոստաբ, վեցհազարհակք, երազահանք, ռամզարկ, զիճ, ժողովրդական գրականութիւն, առակ, հանելուկ, առասպել, հեքիաթ և բանաստեղծութիւն: Վիեննայի Միլիթարեաններէց Հ. Ղեռնդ Վ. Ռոմլանեան ուսումնասիրութեան նիւթ է դարձրած միջին հայերէնի գրականութեան պատմութիւնը երկհատոր մի աշխատութեան մէջ (Հետազոտութիւնք նախնեաց ռամկօրէնի վրայ, Վիեննա 1897), ուր մի առ մի յիշում է միջին հայերէն գրող հեղինակներին, տալիս է նրանց երկերի բովանդակութիւնը, քննում նրանց ժամանակը, յօրինման հանգամանքը և լեզուն: (Աշխատութիւնը գծախտաբար կիսաւարտ է):

Մենք այստեղ գնում ենք չորս հատուած ևս, միջին հայերէն գրականութեան

այս շրջանի երկերից. առաջինը Շնորհալու ժողովրդական հանելուկներից, գրում 1166—1173 թուերին, երկրորդը Միլիթարեաններից գրում 1184 թուին, երրորդը Միթատի Դատաստանագրքից, գրում 1265 թուին և չորրորդը Լեոն Դ թագաւորական հրովարտակը, գրում 1288 թուին:

1. Յամկն Եղի ինն ի Բաբեր,
Ունի ծախսւ մաղէ Բաբեր.
Գինւոյ ունի աղուոր Եղի,
Է օտէ ձի դանկի կորբեր: (Այծ):

Իր մի կայ և ինն Է Զբեր,
Հանց զինելու մաղ չէ Եստեր.
Իմէ ձգէ դառնայ ի վեր,
Դառնայ նա չէ մաղոյ ընկեր:— (Գինու դուռ):

Որպէս Եղիին լուծիկ գնայ,
Պարսն յեսելն ի Բաբեր կուգայ.
Բազմի լուսիկ բարձի վերայ,
Ուրիկ առնէ Բան զբազայ:— (Կառու)

2. Ապա գիտցիր որ այս ջերմա շատ
այնոց հանդիպի, որ ի չորս տարւոյն ի վեր
լինին՝ մինչև ի քսան տարին, մանաւանդ
ի գարնան աւուրքն. և այնոց՝ որ արիւնն
շատ լինի ի մարմինն, և այնոց՝ որ կերակուր
զայն զայն ուտեն, որ արիւնն ընծայէ,
զերդ գառին միսն, և կաթներն, և ձիու
դեղնուցն, կարմիր և քաղցր գինին: Իսկ
նշանին՝ որ յետ այդ ջերմանք երևենայ՝
այս են, որ բերանոյն առատաղքն ուտւ
չին, և խնձորքն. զլուխն ցաւի և ծանրա
նայ, և երեսն կարմրի, մանաւանդ այ
տերն, աչացն երական և քնիրոյն ուռչին,
և լինի որ կարմիր շտեր երևենան, կամ
դէպի կանանչն:

ՊՐՈՓ. Հ. ԱՃԱՌԵԱՆ

(Շարունակելի)

ՆԵՐՍԷՍ ԱՇՏԱՐԱԿԵՑԻԻ ԳԱՆԻ ՄԸ ԿՈՆԴԱԿՆԵՐԸ

Ներսիս ծառայ Քրիստոսի եւ անհատանելի կամօքն Աստուծոյ Եպիսկոպոսական եւ Կարուղիկոս Ամենայն Հայոց Մայրապոյն Պատրիարք հայազգական նախակեանք արքայոց արարեսեան մայր եկեղեցւոյ արքայ կարողութիւն էջմիածնի:

Սրբազան Սահակ եպիսկոպոս վիճակաւորի վանից սրբազան առաքելոյն Թագղէոսի եւ վիճակին նորա ծանուցանիմք զի գրութիւնք ձեր առ մեզ ի 15 Դեկտեմբերի ամին անցելոյ մինչ համարաւ 246. յազապս բարեկարգելոյ զեկեղեցիո Հայոց մերձակայ վիճակաց եւ շինութեանց ուսումնարանացն երկու սենեկացն ցկէն եւ եւանելոյ ձեր յայցելութիւն խօսեալ եւ Սպաստուող վիճակացն եւ զնալոյ ի Մակս արժանաւոր ընծալիւք խանին լսելոյ զգանգատանն նորա ի ձեր նախորդէ հանգուցելոյ յազապս ո՛չ հաւուցանելոյ ինքեան զհարկ չորից ամաց զիւղին վանից որով նկատեալ լինի աղքատութիւն վանիցն եւ հանգուցեալ վիճակաւորն ընդհակառակն ձեր սրբազնութեան զանազան գրութեանց առ մեզ հետեւեցուցանելով այնմ գանգատանաց խանին եւ զայն զանգատանն նորա իբրեւ թէ պակասութիւնք եւ աւերութիւնք վանիցն իղեալ են ի ձեռն երկուց եղբարցն Թագոսն քահանայի եւ Յովսէփ եղբոր նորա ի ձեռն որոց թողեալ է հանգուցեալ վիճակաւորն զամենայն զկատաւարութիւն վանիցն որ աղագաւ չէ արարեալ հանգուցեալն զշինութեան եւ չէ վճարեալ խանին զհարկ չորից ամաց զիւր ինչ լիւալ է յափշտակեալ են յիշեալ երկուքին եղբարքն ըստ վկայութեանց բազմաց թէ դրաւոր եւ թէ բանիւ եւ վերաբերէք ի վերայ այնոցիկ վկայութեանց խանին թէ ի վերադառնալն ձեր ի Մակուայ հարցումն աւարտեալ յաղապս արկեղան դրամոցն ի ծառայէ հանգուցելոյն ծածկաբար բերելոց առանց բանալոյ ըստ դրաւոր վկայութեանց զահանայից եւ ժողովրդոց Մուստաբար զեղջ որոց զպատճենն առաքեալ ոք մեզ ի 5 հոկտ. ամին անցելոյ համարաւ 92, որոց աղագաւ գրեալ էին մեզ ըստ ձերում նշանակելոյ ի ամին ձերում գրութեան Աղա Առաքելն. եւ այլք եւ վասն մահաւոր հարցմանցն ձերոց նշանակեալ էիք թէ հարցիք ի ներկայու-

թեան պարոն Թարութիւնի Ոսկանեան ոսկերչի Այի խանին որ ի կողմանէ նորա աստ գտաւ առէք առ ի տեսութիւն իրողութեանցն ի ներկայութեան Ռէս Միրզայի եւ այլոց տանուտեարց եւ իշխանաց զեղջն վանից որոց զկնի հետեւեցուցանէք զգրութիւնս ձեր վասն տալոյ ձեզ երկուց եղբարցն վերոյիշեցելոց զձեռնպիր իւրեանց յաղապս չունելոյ ինքեանց տարեալ զիմն ինչ վանիցն իսկ ընդդէմ նոցուն բանից լսելոյ ձեր վկայութիւնս երես առ երես ձեռնպանի հանգուցելոյն յորում քայր բազուգ դրամս յետ որոյ խոստացաւ նա տալ ընդ որոյ գնացեալ Թագղէոս քահանային եւ եղբոր Սարգսին եւ ուստա Թարութիւնին եւ ընդ ծառայի ձեր Ավգալայ Թովասեան զգաղեալսն Յովսէփայ հանեալ ի գոմէ նորին ի ներքոյ մարոյն բերեալ ներկայացուցին ձեզ երկիրիւր տասն եւ ութն թուման որք էին զանազան դրամք յետ որոյ ոչ եւ ստիպեալ զնոսա ձեր Ուրբազնութիւն թողիք առնել ըստ միւրոց կամաց: Սակայն բազումք են որք վկային Թաւրիկեցիք եւ այլք թէ ունէր հանգուցեալն զբաւական դրամ զի Թագղէոս խանն Առաքելեան տուեալ էր հանգուցելոյն վասն շինութեան զանգակատանն երեք հարիւր թուման որպէս Սիմէոն վարդապետն Տէր Դաւթեան ի լինելն ձեր աստէն յէջմիածին պատեալ է ձեզ, եւ մեզ եւ յառաջագրեալ էիք լսել ի նմանէ վասն ամենայն հարստութեանց Նիկողայոս եպիսկոպոսի, զոր ասեն թէ կողոպտեալ են երկուքին եղբարքն, կողոպտեալ են նոյնպէս եւ հարստութիւն վանիցն, եւ թողեալ են զվանքն Թափուր յամենայն ընչիւր իւրոց, որոց աղագաւ ըստ երգմամբ վկայութեանց նշանակեալ անձանցն զգործ արարեալ մատուցեալ էք մեզ ընդ այսմ գրութեան ձերում զի ընթերցեալ զայնս առնել ունիցիմք մեք զտնօրէնութիւն զի թերեւ իր ինչ գոյացի սակաւ շնորհութեան եւ նորողութեան քայքայեալ վանիցն որոց զխաղտութիւն մանրամասն նշանակարարութեամբ ցուցանէք մերձ ի կործանումն եւ այնպիսի ծանօթութեամբ վասն յափշտակութեանց հարստութեանցն վանից եւ հանգուցեալ Նիկողայոս եպիսկոպոսի ա-

առաջ է մեզ գտնուող կայից վանիցն զոր ժողովակ է ք շատի ե անտի ի մի վայր նաև ծանուցանէք վասն վճարելոյ ձեր ըզհարկն վանքի գիւղացւոց հարկւր թուամն թաւրիպոյ ի վճար հարկի անցելոցն ամաց։

Հասնալ են առ մեզ և գրութիւնք ձեր ի 22 յայնմ Դեկտեմբերի համարաւ 247 որով յայտնէք թէ հետ գրութեան ձեր ի 15 Դեկտեմբերի հանեալ էք ի հորոյն ցորհոյն Սիմոնի Մանուկեան երկու չըվալով և յաթաւանոցէ տան Նուսայի Ոսկանեան, և տու մարագրեալ զայնս ի 21 Դեկտեմբերի առաջի առնէք մեզ ընդ առաջնոյն որ համարի լինել ցուցակագրութեան Եկեղեցական իւրաց առաքելոց ընդ գրութեան ձեր ի 15. Դեկտեմբերի վր ցուցակն եղեալ ընդ սմին վասն զօղունեաց զրեալ գտանի ի 23 յայնմ Դեկտեմբերի մտադրեալ պատճէն զողացեալ կայից Բովսէփայ Թադեւոսեան որոց առաջին 1. Նոմիրայն զրեալ գտանի մի կանացի վիզնոց հէքած առաջեալ 2 համարն ի վերայ հեքային երեք սաղ զաջի. 3 հաւմարն մի կանաչ չաղաք կապոց 4. մի գուլի չիթ ալխաուլիս, 5. մի կանաչ չաղաք ալխաուլիս, 6. մի փափախ, 9. մի չալամայ գօտի, 10. մի թոփ արգիւտի չիթ, 11. մի չալվուլիս, 16. մի չալ հակալ, 19. վեց զաղ չիթ, 20. ութ զաղ ամերիկոյ կտաւ, 21. երկու զաղ չիթ, 22. ասանեկրկու զաղ չիթի կտորաւնք, 27. մի ջուխտ տօլախ, 28. մի սև արայ զորոս դարձուցեալ էք Եովսէփին Թադեւոսեան իսկ արտաքոյ այսմ ցուցակագրի որ զրեցեալ է ի 23 Դեկտեմբերի 1851 առի, զոն և այլք ցուցակք իւրաց զրեցեալք յետ վախճանի Նիկողայոս եպիսկոպոսին յամի 1850, ի 11 Յուլիսի առանց ամսաթւոյ նշանակեալ ի ներքոյ ինչ ինչ իրաց թէ ստացաւ և ի ներքոյ ինչ ինչ իրաց թէ վճանապալ է, և ի զլուխս ինչ ինչ իրաց զրեալ են թէ զվնի վախճանի Թադեւոս վարդապետի մտաբանից վանաց ի խցէ նորա և ի վանից տարեալ են Տէր Թադեւոս և եղբայր նորա Եովսէփն և ի գլուխս ինչ ինչ իրաց թէ Եսայի և Թադեւոս քահանայն զորոց վնախագաղափարն ունիք գուր։

Յաղագս երեք հարիւր թումանի զորմէ վկային ոմանք թէ տուեալ է վասն չիճուլեանց վանդակատանն վանից, Սրբուգան Սիմէոն եպիսկոպոսն Տ. Գաւթեան բաւա-

կան այլեալ պատմաբանութեամբ վկայէ թէ չէ տրեցեալ չիթ առն գումար երեք հաւրիւր թուման այլ զնեալ է վասն վանիցն մի արտ սերմանեցեալ յայլոց հատուցանելով սերմանողին զծախսն նորա վր վանի վանքին հնձմալ վայն կերպոցն միարանց վանիցն գնեալ է և զմի զոյգ զոմէշ վասն վառնիցն և չէ հատուցեալ սրբազան Նիկողայոս եպիսկոպոսին լրիւ զգրամ երեք հարիւր թուման այլ բաւական պակաս ջան զլրուան երեք հարիւր թումանի։

Սւ յաղագս այսպիսի զանազան տարաւորութեան ծանօթութեանց հարկագրեալ գտաք օրինաց կանոնաւորեալ վերազննութեանց կարգել զժողովական միաբանութիւն քննչաց առ օր ի սոյն թիւ ամսոյ զրեալ զկենդակ համարաւ 360 առ Եովսէփ Զարբայիլ և Մարգար խանն, և առ պատուարժան Մահտեսի Սիմոն Գէորգ Եղիաւարեան, Աւետիս մահտեսի Անանեան Յաւրուսթեան Բաբայանեան, մահտեսի Սալաւաթուր մահտեսի Պետրոսեան խնդրեցաք նուցառնել ընդ իւրեանց միաբանութեան նախ զպատուարժան հարազատն մեր Սգա Սեաք ճիւն միլիք Մինասեան և զՏէր Գալստիէլ աւագ քահանայն և զԵրեցիփոխան Էկեղեցեոյ Աւագ Հայրապետեան արասցեն զքննութիւն վասն ի ժամանակի կենդանութեան Նիկողայոս եպիսկոպոսի գտանեցեալ զհարստութեանցն հանգուցելոյն անձնականաց և վանիցն սեփականաց և ըստ այնմ հանձնարաւոր խորհրդածութեամբ հառառ լինել իսկութեանցն ձեօք մեզ յայտնեցեալ տարածանութեանց վտան հարստութեանց ստուգելոց վանիցն սեփականաց և անձնականացն հանգուցելոյն յետորոյ բաւական գիւրութեամբ կարելի գտան իսկ պահեակաւ իսկապէս վասն պահեցելոյն յայնցանէ որո՞ւ աղարկութեամբ վասն վառնիցն և պակասեցելոյն յայնցանէ յափշտակութեամբ զործախարաց հանգուցելոյն Թադեւոս քահանայի և եղբօր նորա Եովսէփ Թադեւոսեան առանց օրոց բացայայտ հատաւորութեանց ոչ ներին օրէնք արժանապատեթեանց անուանել զոք՝ զոյգ, կամ յափշտակող, և ոչ բնաւ ընդարձակէն զիշխանութիւնն հոգեւորական կամ քաղաքական կառավարութեանց զատապարտել կամ պատուհանել ըստ կարծեաց զոք։

Փրեալ եմք և առ Աղա Առաքելն մեկիք

Միեռանհամար զի ինքն ևս ունենելով ընդ իւր ըզ-
Գարրիէլ Աւագ քահանայն և զպատուարժան
երեցփոխանն եղիցի ի նոցա աշխատակից վանն
պարզաբանելոյ զխնկութիւնն զբաւոր կամ
բանաւոր հոգակաց հոգեւորականաց և ժո-
ղովրդականաց և ըստ այնմ տնօրինել զար-
ժանն ըստ իրաւանց և արդարութեանց:

Ժամանեալ են առ մեզ ի 4 Մարտի հա-
մարաւ 40. յաղագս խնդրագործութեանցն
ի ձէնջ մահտեոի Առաքելի Յովհաննիսեան
և եղբոր որդւոց նորա Սահակայ և Միհրա-
սայ մահչէսի Թորոսեան ընակչաց ի քաղա-
քագեղոյն Սալմաստայ նահանգի որոց խնդ-
րանացն համաձայն ոչ զանց արտացուց առ-
նել զհոգունակութիւն ի ժամանելն մեր ի
Թիֆլիզ ուր ճանապարհորդեսցուք հանգերձ
Աստուծով յառաջիկայս եօթնեկի: Նաև
զգրութիւն ձեր ի 10 Մարտի համարաւ 43
ընկալեալ եմք զորով տնօրէնութիւն կախի
ի բարձրագոյն իշխանութենէ Տէրութեան.
ընկալեալ եմք և զգրութիւն ձեր ի 10 Ապ-
րիլի ի պատասխանի գրութեանցն մերոց
համարաւ 85. յաղագս անցիցն ընդ Յովսէփ
խանի Մովսէսեանն նաև զգրութիւն ձեր ի
20 Օգոստոսի համարաւ 92, վասն առաքե-
լոյն առ մեզ զթեթեալ տղայն Թաւրի-
զեցի զոր ունիմք առ մեզ: Ընկալաք և
զգրութիւն ստորագրութեամբ Տ. Գարրիէլ
աւագ քահանայի և Տ. Յովսէփ քահանայի
Տ. Յովսէփեանն Առաքել աղայի մէկը Մի-
նասեան երեսփոխ աւագի Մելիք Արարհա-
մեան քանձապետ Մատթէոսի Մովսէսեանն
Մերունի Գրիգորեան և Գրիգորի Մալեանց
առ որ գրեմք ձեզ զի նորոգ կարգադրու-
թիւն Տէրութեան որ գրեալ գտանի վասն
հանգուցեալ հոգեւորականաց առանց կտա-
կի թողեալ ստացուածոց լինելոյ պատկանե-
ալ ժառանգաւորաց հանգուցելոյն և ոչ
վանօրէիցն որոց գտանին նոքա որդեգրե-
ալք: Ամենայն կանոնք յայնմ նորոգ
կարգադրութեան ունին նախագրութիւն ի
զեւրիս այնոցիկ կարգադրութեանց այսպէս
Բարձրագոյն կարգադրութիւն յաղագս կա-
ռավարութեան գործոց Լուսաւորչական Ե-
կեղեցւոյ Հայոց ի Ռուսաստան: Ըստ որոյ
պայ կանոնք արտաքոյ Ռուսաստանի միան
առանց գործադրութեան ի ներքոյ համադ-
րական Նախնական օրինադրութեանց Հայ-
կականց առ որ գրեմ ձեզ ոչ բնառ ունել
զգայթակղութիւն այլ կալ հաւատար թէ ա-

մենայն միացեալքն յիտ վարձանի Նիկո-
ղայոս եպիսկոպոսին պատկանեալքն էլ-
միածնի ունին միալ էլմիածնի և պատկանե-
ալքն վանից Ս. Թադէոս Առաքելոյն ու-
նին միալ այնմ վրձակային վանից: Առ ոչ
անազան այնոցիկ կանոնաց փոփոխութիւնք
զորով յտնձնեցեալ մեզ բարձրագոյն կա-
մօք մերով տնձնահասութեամբ թէպէտև
գտանի անկատար մինչ և ցայժմ այլ ի գնալն
իմ ի Թիֆլիզ յայս նուագ փոխադրեցից զա-
մենայն զմիասակարսն մերում եկեղեցա-
կան կառավարութեանց կարգաւորեցուք
կայսերական բարեհաճութեամբ զնորոգ կա-
նոնս ըստ պարզեկոյ շնորոգ Մատուոյ
առաւել զգուշութեամբ վասն օգտակարացն
ազգի և եկեղեցւոյ և Աթոռոյ էլմիածնի
և ամենայն վանորէից: Ընկալաք և զգրու-
թիւն ձեր ի 15 հոկտեմբերի համարաւ 115,
յաղագս կարուածոց խօրհայի ոյր աղապատ-
մանն քին Մուրաւսով արտաւորեմք ազաչել
զօժանդակութիւն Աստուածային ողորմու-
թեանց:

Յամի ազգական 1301, և փրկչական 1852
ՀՊՏ. 382. Նոյեմբեր 29 ի Ս. էլմիածի

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ
ՆԵՐՍԷՍ

(9)

Հրատ. Կ. Յ. ԲԱՍՄԱՋԵԱՆ

«ԺՈՂՈՎԵՏԻՔ ԶՆՇԽԱՐԷԱԼ
ԲԵԿՈՐՄԱՆ ԶԻ ՄԻՒ ԻՆՇ ԿՈՐԻՏԵ»

ԾԱՅՐԱԳՈՅՆ ԱՐԵՆԵԼԻՔ

Տ. Ասողիկ վրդ. այս արի, Զատիկան օտեւոտ
առքիւ գտցած է մինչև Ռուսական սահմանագլուխը,
Մանչուրի և Հայաստան, ուր ցար չէր կրցած
երթալ, Բաղադրական վիճակն պատճառաւ: Առաջին
բաղադրան մէջ Ռուսերը ունին երեք եկեղեցիներ. հոն
կան 57 Հայեր, մեծ ու փոք, ճեմատեղաւ անմախանձե-
լի, բայց սրիք սէր մարդիկ. երբ կառուարեն վրտ
ի՛քնիք, մարդոք Հայ գաղութը իրենց ի գլուխ ունենա-
լով սեղոյն Ռուս քահանայներէ մին, զմեք կ'առաջ-
նորդեն դէպի Ռուսաց Մայր եկեղեցին. սուր առաջին
անգամ ըլլալով կը հաղորդէ Ազգին եւ եկեղեցւոյ ող-
ջոյնն ու օրհնութիւնները եւ պահպանելով կ'արձակէ
ժողովարդը:

Այլ սեղ կը կատարէ պատարագ եւ մկրտութիւն տոյն
եկեղեցիի մէջ, սնորհմէ, գերեզմանօրհնմէ եւ հինգ Ե-
րախայ կը մկրտէ, որոնց ամենէն մեծը 16 արեւկան
օղկի տը: Այլ սեղ հիւրասիրութեամբ է Մկրտի Սուրենեան
անուն Ախալցխացի ազգայինի մը տունը:

բութիւնը տունային կրթութեան որուն իրականացման համար հաստատուած է վարժարանը: Եւ այսպէս տնային դաստիարակչական իրաւունքները միայնակները իրաւունքները իրաւունքները չըլանաւարտներուն: Այս տարի Թարգմանչաց նախակրթարանէն չըրջանաւարտ եղան 12 ստաներ: 6 մանչ՝ 6 աղջիկ: Իսկ Մանկապարտէզէն՝ 46 փոքրիկներ: Ապա Ամեն. Ս. Պատրիարքը մեկնեցաւ, իսկ հանգէսը շարունակուեցաւ մինչև ժամը վեց: Ժողովուրդը մեկնեցաւ շատ ցոյ տրամադրութեամբ:

✱ Օգոստ. 8 Բշ. — Ս. Աթոռայն Ելեւստից Տեոսէ Տ. Տիրայր Վրդ. Տէրփլիւսեան Գանիբէ մեկնեցաւ վանքապատկան հոտակի մը և այլ խղիւր ներսն. քննութեանց և կարգադրման համար:

✱ Օգոստ. 14 Կիր. — Ս. Պատարազը ի Սուրբ Հըրշտակ պետեւ. քարոզեց՝ Տ. Կիրէզ Վրդ., բնաբան ունենալով՝ «Եւ ապրեցաւ որչա՞ր զայնոսիկ որ մահուն երկիւղիւ հանապաղ կէին վտարանցիկաց մի ծառայութիւն»: Թոսեցաւ մահուան երկիւղի ժամին, ներկայացնելով զայն իբրև շատ բնական երևոյթ մը կեանքի մէջ, նոյնիսկ երբ չեսն օրհնութիւն մը՝ որ կ'արգիլէ մարդը ինքնառանձնութեան ոգի գործելու: Յիսուս եկաւ փրկելու մարդիկը հոգեկան կամ բարոյական մահուան երկիւղէն, ցոյց տալով նշմարիտ կեանքի ուղին: Յարգարեց հաւատացեալները որ Թոյլ շատան որ իրենց վրայ տիրապետէ Փրկիչական մահուան երկիւղը:

✱ Օգոստ. 21 Կիր. — Ս. Պատարազը ի Սուրբ Թարգմ. քարոզեց՝ Ամեն. Ս. Պատրիարք շարք, բացատրելով ճաշու ընթերցումներէն Անտուանի և Աւագանիկան Թղթի հատուածները:

✱ Օգոստ. 22 Բշ. — Այսօրուանց սկսելով մինչև Հինգշաբթի յաշորդարար իրենց նախընձայ Ս. Պատարազը մատուցին նոր մեծնադրեալ Տ. Հայկանուր. Տ. Հրազդան. Տ. Կորիւն և Տ. Շահէ Արեղանները, Ս. Գնդորայ Մայր Տանարի մէջ, Աւագ Սեղանին վրայ: Գոհութեամբ դիտուեցան որ ամէն օր զգալի թուով մասնակցողներ կային Ս. Հայկանութեան, թէ՛ անդրանիկ Ս. Պատարազներու մասնակցած ըլլալու շնորհունակ փափաքով և թէ՛ Ս. Կուսի տոնին մօտաւորութեան պատճառով: Իսկ Ուրբաթ օր պատարազեց Տ. Կիրիզ Վրդ.: Նորընտանեալ զատարարը ներանձնական ապաշխարութեան չըրջանին: Արեղանները սպասարկեցին Ս. Սեղանին, կատարելով Սարկուսացի պաշտոնները:

✱ Օգոստ. 23 Գշ. — Ս. Սերովբէ Վրդ. վերադարձաւ Սիւրիայէն ուր քաջած էր ծառ. վարժարանի համար աշակերտներ ընտրելու:

✱ Օգոստ. 27 Եր. — Կէսօրէն ետք ժամը 3ին Միաբնակութիւնն ամբողջ հանդիսաւոր չըբերով իշու Գեթնիմանի՝ Աստուածամոր Տանարը՝ Ս. Կոյսի վերափոխման նախատեսակը հան կատարելու

համար: Կատարուեցաւ Հրաշափառով հանդիսաւոր մօտեք տանարէն ներս՝ գլխաւորութեամբ Տ. Մկրտիչ Ս. Արեղացի. Աղանունի, երեքդոսեան ժամերգութիւն և նախատեսակ: Սկիզբէն իր տոնական օրերու յատուկ հանդերձանքը չէր զգացեցած այս տարի՝ ներկայ վիճակին պատճառով: Ժողովուրդը թէ՛ն բազմաթիւ՝ բայց խուռն չէր սովորական տարիներու պէս: Միաբնակութիւն և Ժողովուրդը վանք վերադարձան ժամը 5ին:

✱ Օգոստ. 28 Կիր. — Վեպալիսում. առաստուանա ժամերգութիւնը կատարուեցաւ Ս. Թաւր. իսկ հանդիսաւոր Ս. Պատարազը ի Ս. Անտուանածին Ս. Կոյսի Գերեզմանին վրայ, ուր երէկ իրիկուանս պէս դարձեալ Հրաշափառ կատարուեցաւ Տ. Միքայէլ Ս. Արեղացի. գլխաւորութեամբ Պատարազեց՝ Թաղի զլուխ՝ Տ. Գերեզ Վրդ. ձանդաղեցաւ. քարոզեց՝ Տ. Սեղիւ Վրդ., «Օրհնեալ ես դու ի կանայն և օրհնեալ է պտուղ որովայնի լո» բնաբանով. ներկայացուց Ս. Պոյսը իբրև քրիստոնէութեան մեծագոյն կին տիպարը: Իրմով կիրը ապատարուած է իր զարաւոր սարկուսիկէն և դրուած իր իսկական գիբքին վրայ: Իր վերափոխութեամբ երկրէ կրկինք ըլլալէ առաջ եղած է՝ յանձին իրեն՝ կնոջ վերափոխութեամբ հեթանոսութենէն ի քրիստոնէութենէ: Հայ կինը իբրև հաւատացեալ, իբրև մայր և իբրև օհանուս ընտանեկան օրհնութեան պատկան եղած է մեր ցեղի մեծագոյն պահպաններէն մին:

✱ Օգոստ. 29 Բշ. — Մեքեղի. Ս. Պատարազը մատուցեցաւ ի Ս. Փիլիլի, ուր քարոզեց Տ. Հայրիկ Վրդ., որուն քարոզը պիտի երևի Սիոնի յառաջիկայ թիւին մէջ: Յետ Ս. Պատարազի հանդիսաւոր հոգեհանգիստ կատարուեցաւ Աղզ. Գերեզմանատան մէջ:

✱ Օգոստ. 30 Գշ. — Այսօր երեկոյան փամը 7ին աստ ժամանեց Կ. Պոլսոյ նախկին Պատրիարք Ամեն. Տ. Զաւէն Ս. Արեղացիապետը: Տ. Մուշեղ և Տ. Հայրիկ վարդապետներ ընդունալ զպառէն ինչ կայարան Սրբապանը վանք առաջնորդելու համար: Միաբան և Ժողովուրդէն զգալի բազմութիւն մը կը սպասէին վանքի Աւագ զրահ առջի ընդունելու համար Սրբապան հիւրը, որ այսօր յարգուեցաւ ուղղակի Պատրիարքարան ուր Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը ընդունեց զինքն ողջապաշտմամբ:

✱ Օգոստ. 31. Դշ. — Յետ միջօրէի ժամը 4ին տեղի ունեցաւ Միաբնական Ընդհանուր Ժողով Պատրիարքարանի Դահլիճին մէջ: Նկատի առնուեցաւ Տ. Հայրիկ Վրդ.ի հրամարակները ճնորդին ժողովոյ անգամակցութենէ և ընդունուեցաւ: Ապա վաւերացուեցաւ զգլխաւոր ելմտացոյցը: Կարգադրուեցաւ և առանց ու եւ փոփոխութեան վաւերացուեցաւ նաեւ զՊատուք քարձման և եւ շուրեան հիմնադրամա՞ն ելմտացոյցները: